

Մ Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԳՐԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս. Իրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցիին ներհամար՝ խորհրդակի :

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱՆԷՍԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

ԻՂ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ԵՐԶԱՆ 1950 Վ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

	Երես
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ	
— Երախագիտութեան տուրք՝ Հայ ժողովուրդին.	133
ԿՐՕՆԱԿԱՆ	
— Տերունական Աղօթք (9).	ԳՐ. ՍՐԿ. Հ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ 136
— Ամովս.	ԳԱՐԵԳՐՆ ԱՐԵՂԱՅ 139
ԲԱՆԱՍՏԵՂԺԱԿԱՆ	
— Քառեակներ.	Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ 143
— Հոգիս օրօրիս.	» » 143
ՀԻՆ ԵՃԵՐ	
— Քարոզ Համբարձման Տեառն.	Հրաւ. Ն. Վ. ԾՈՎԱԿԱՆ 144
ՊԱՏՄԱԿԱՆ	
— Կիլիկիան ամրոցներ — Հռովմայի Դղեակ.	ԱՐՏԱԽԱԶՐ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ 146
ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ	
— Ֆրանսական բնագաւառութեան երեք սիւները.	Ամփոփեց ՊԱՐԳԵՒ ՏԵՐ ԶՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ 150
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ	
— Ս. Էջմիածին.	Ն. Վ. ԾՈՎԱԿԱՆ 155
ՆԵՃՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ	
— Հայաստանի այլ բնիկների եւ Կովկասեանների ազդեցութիւնը Հայերէնի վրայ.	ՊՐՈՖ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ 158
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ	
— Ամսօրեայ լուրեր.	164

Բ Ա Ք Ն Ե Ք Ի Ն

ՍԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգիրն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 10

ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ՄԵՐ ՀԱՍՅԷՒՆ

Redaction of the Armenian Monthly SION

Armenian Patriarchate,

P. O. B. 4001

Old City - Jerusalem

Via Amman (Jordan)

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology
Printed in

JERUSALEM — PALESTINE

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

ԻԳ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1950

≡ Մ Ա Յ Ի Ս ≡

ԹԻԻ 5

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԵՐԱԽՏԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՏՈՒՐՔ՝ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ

Սիոն-ի նախնիթաց երեք թիւերուն մէջ, մեր երախտագիտութիւնը յայտնեցինք Ս. Աթոռոյ մեր մասնաւոր բարերարներուն: Այս շարքին մէջ պարտք ու հաճոյք է մեզի յիշել և երախտագէտ ըլլալ Հաստատութեանս մեծադոյն բարերարին և իրաւատէրին՝ Հայ Ժողովուրդին և անոր ներկայացուցիչներուն, որոնք Պաղեստինի շարունակուող աղէտի միջոցին չզլացան ու կը շարունակեն չզլանալ իրենց կարելին և լուսման, յօգուտ Ս. Աթոռոյ և անոր պարիսպներէն ներս ծուարած մերազն ժողովուրդին:

Տրամութիւններով լեցուն եղած է միշտ մեր կեանքը, պատմութեան իւրաքանչիւր ձախորդ վայրկեանին մենք տուած ենք մեր տուրքը, և սակայն Աստուծոյ հովանաւոր ալը միշտ անպակաս եղած է մեր վրայէն, և մեր զոյու-թեան ուղղուած հարուածը վրիպած է իր նպատակէն: Ժողովուրդները իրենց զոյութեան բախտորոշ պահերուն է որ ի յայտ կը բերեն իրենց հոգեկան ինք-նութիւնը, իրենց ցեղային նկարագիրը բացատրող ուժերուն արժէքը:

Անցնող երեսնամեակի ընթացքին, սփիւռքի մեր ժողովուրդը զանազան երկրամասերուն վրայ, ուր ան կազմակերպելու տարած է իր կեանքը, յաճախ ենթակայ եղաւ բնական ու մարդկային արհաւիրքներու, սակայն ոչ մէկ ատեն իր վէրքը մնաց անխնամ և իր կարիքը անհատուցանելի: Կարեկցելու և տալու զգայարանքը յաւէտ կենդանի իրողութիւն եղած է մեր ժողովուրդին, որով ան ջանացած է միշտ կենսունակ պահել ինքզինքն ու իր դարերը, հակառակ իր վրայ խուժող բազմապիսի աղէտներուն, որոնց ենթակայ եղած է ինքը դարե-րով, իր արտում և արիւնոտ պատմութեանը ընթացքին:

Նուիրական պարտքի այդ զգացումով, սփիւռքի մեր հարազատները, առաւել կամ նուազ չափով, չթերացան միեմարութեան առիթը հանդիսանալ Պաղեստինի աղէտահար հայութեան: Առաջին մէկ վայրկեանէն երբ Ս. Աթոռը և իր պարիսպներուն ծուարած մերազն ժողովուրդը, տնաւեր և ընչազուրկ,

անմիջական կարիքը ունեցաւ իր արեւնակիցներու օգնութեանը, սփիւռքի զանազան մասերէն փութացուեցաւ այդ օժանդակութիւնը:

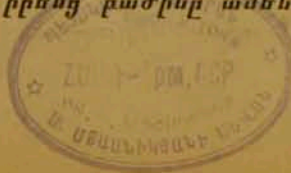
Օգնութեան առաջին սրտառուչ աղաղակը պիտի բարձրացնէր Ս. Աթոռոյ հանգուցեալ զահակալը, Տ. Կիւրեղ Ս. Պատրիարքը, որ այդ օրերուն անհահանջ և կորովի նաւապետի մը նման ի զուլս Միաբանութեան և ժողովուրդին, պիտի ընէր իր կարելին, հովուելու, մխիթարելու և սփոփելու իր հօտը, դիմելով բոլոր իրաւասու մարմիններուն, բախելով նպաստամատոյց դուռները, ի պաշտպանութիւն այս դարաւոր Հաստատութեան և անոր կամարներուն ապաւինած սարսափահար և անօգնական Հայ ժողովուրդին, և որ յետոյ պիտի իյնար իր պարտականութեան ճամբուն, ինքզինքը զոհաբերող հերոսի մը հանգոյն:

Օգնութեան այս աղաղակին վսեմ ու բարձր արձագանգը պիտի հանդիսանար Նորին Ս. Օծութիւն Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը, Հայ ժողովուրդին ուղղած իր կոնդակովը, հրահանգելու որ Հայ երուսաղէմի զգացումով լեցուն իր զաւակները բերեն իրենց կարելի օժանդակութիւնը և նիւթական բարիքը, որպէսզի դարաւոր այս նուիրական Աթոռը իր զինուորեալ Միաբանութեամբ, և իր հովանիին ապաւինած ու իրեն զօրավիգ Սաղիմահայութիւնը կարենան ապրիլ ու ապրեցնել ազգին իրաւունքները, մինչև որ ծագէր Աստուծոյ արդարութեան և խաղաղութեան արեգակը Ս. Երկրի վրայ:

Նոյն հայրական յորդորն ու կոչը պիտի ընէր Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Շնորհազարդ Տ. Տ. Գարեգին Կաթողիկոսը, հրահանգելով ոչ միայն իր թեմերուն մէջ եղող հարազատները, այլ բոլոր այն հաստատութիւնները որոնք պարտ էին իրենց օժանդակութիւնը փութացնել հազարաւոր սերունդներու արեան զինը արժող այս դարաւոր նուիրականութեանց և անոնց պահապաններն ու երախտաւորեալները հանդիսացող Միաբանութեան և ժողովուրդին:

Նուիրապետական աթոռակալներու այս կոչերուն արձագանգ պիտի հանդիսանային անմիջականօրէն սփիւռքի բոլոր թեմակալները, Ամերիկայի, Գալիֆօրնիոյ, Եգիպտոսի, Ֆրանսայի, Իրաքի, Պէրուի, Հալէպի, Կիպրոսի, Հնդկաստանի Գերաշնորհ Առաջնորդներն ու Ազգային Մարմինները, Գեր. Տ. Տ. Տիրան Եպս. Ներսոյեանը, Վարդան Եպս. Գասպարեանը, Մամբրէ Արքեպս. Սիրունեանը, Պսակ Վրդ. Թումայեանը, Արտաւազդ Արքեպս. Սիւրմէեանը, Ռուբէն Արքեպս. Մանասեանը, Խաչ Արքեպս. Ալապահեանը, Զարեհ Եպս. Փայասեանը, Սիոն Եպս. Մանուկեանը, Դեւոնդ Եպս. Զէպէեանը, ինչպէս նաև Ամեր. Եպս. Եկեղեցւոյ Պետը, Լուտերական Եկեղեցւոյ ներկայացուցիչ Տօթթ. Մոլը, և Լոտտոնի Արքար Թրքստի Պատ. Վարչութիւնը: Ասոնք բոլորը ջանացին և նիւթեցին իրենց կարելին, որպէսզի բարերարուի Ս. Աթոռը իր սրտցաւ հարազատներու օժանդակութիւններով:

Ասոնց կարգին չենք կրնար մոռնալ մեր երախտադիտութեան այս դոյզն արտայայտութիւններուն մէջ, ազնուական բաժինը զորս ի զործ դրին, Գեր. Տ. Խորէն Եպս. Բարոյեանը, Գերենիկ Եպս. Փոլատեանը և ազնուամեծար Մէթր Շաւարշ Սեւօնքեանը, ինչպէս նաև Հայ Մամուլի Պատ. Խմբագրութիւնները, որոնք իրենց կոչերով սատար հանդիսացան ձեռնարկուած հանդանակութեանց, բերելով այսկերպ իրենց բաժինը ամենուրեք եղած ձեռնարկներուն:

Իսկ այս կոչերը, յորդորներն ու բարեացակամութիւններ իրենց իրա-
զործումին տանողը եղաւ անտարակոյս սփիւռքի Հայութիւնը իր կարեկից ու
զոհաբերող կեցուածքովը: Իր լրումին մէջ է աղէտի երրորդ տարին, և տա-
կաւին կարելի չեղաւ մեզի կազմակերպելու մեր տնտեսութիւնը: Հակառակ
սակայն այս տրտում իրողութեան և դառն խոստովանութեան, Հայ ժողո-
վուրդը ամէն տեղ աներկմիտ բացաւ իր սիրտն ու քսակը, կատարելու համար
իր ազգային պարտականութիւնը բախտէն զարնուած իր արենակիցներուն հան-
դէպ: Ձմնացինք մերկ և նոթի, մեր ցաւին ու դիակներուն հետ անմխիթար:
Սփիւռքի մեր արենակիցները ամենուրեք կատարեցին իրենց Հայու մեծ պար-
տականութիւնը:

Այս տեսակէտէն առաջին գիծի կուգան Ամերիկայի, Եգիպտոսի և Իրաքի
մեր հարազատները, որոնք զիտցան Հայու վայել զգացումներով մէկէ աւելի
անգամներ դիմաւորելու մեր կարիքը, հանդերձելով անհրաժեշտ բարիքը մեր
կարօտութեան: Յիշեալ թեմերու թեմականներուն, վարչութիւններուն և առ-
հասարակ բովանդակ մերազն հարազատներուն, յանուն Հայ երուսաղէմի ուխ-
տանուէր Միաբանութեան և ժողովուրդին կը յայտնենք մեր սրտազին շնորհա-
կալիքը: Երախտագիտութիւն՝ որդեկորոյս մայրերէն, գերեզմանամերձ ծերե-
րէն, ստնդեաց մանուկներէն և առհասարակ մերկ, նոթի և թօշնելու մօտ
եղող հայորդիներէն, որոնք վայելեցին նոր ժամանակներու աւետեաց երկիր-
ներու, Ամերիկայի, Նեպոսի և Տիգրիսի բարիքներով բարերարուած մերայնոց
օժանդակութիւնը: Տէրը թող վարձահատոյց ըլլայ յիշեալ գաղութներու մերազն
հարազատներուն՝ մէկին փոխարէն հազարապատիկ վերադարձնելով անոնց:

Երբ շնորհակալութեամբ կը մասնաւորենք վերոյիշեալ երեք գաղութ-
ներու մեր հարազատները, չենք կրնար նոյն շնորհակալութեան պարտքը
չկատարել Ֆրանսայի, Լիբանանի, Սիւրիոյ, Կիպրոսի, Հնդկաստանի մեր գա-
ղութներուն նկատմամբ, որոնք առաւել կամ նուազ չափով ջանացին սատար
հանդիսանալ մեր նիւթական պէտքերուն: Ճիշդ է թէ ասոնցմէ ոմանք մեր
աղաղակին պատասխանեցին եթէ ոչ անտարբեր, դէթ գաղջ տրամադրութիւն-
ներով, սակայն նորէն շնորհակալ ենք մերիններէն մեզի եղած բարիքին: Հայը
բնաւ չէ թերացած իր նուիրական զգացումներու և պարտականութեան հեղու-
մին մէջ, և տուած է միշտ երբ դիմում եղած է իր զգացումներուն՝ իրեննե-
րէն իրեն:

Յանուն Ս. Յակոբեանց զինուորեալ Միաբանութեան և Պաղեստինահայ
մերազն ժողովուրդին անգամ մը ևս կը կրկնենք սփիւռքի մեր հարազատնե-
րուն մեր խորին շնորհակալիքը, կրկնելով Աւետարանի երեք չհինցող պատ-
գամը. — թէ գաւաթ մը պաղ ջուրն անգամ անվարձ չի մնար: Տէրը թող
վարձահատոյց ըլլայ մեր կարիքը հանդերձող մեր հարազատներուն:

Ապրիլ ք, հազար ապրիք, ժողովուրդ Հայոց որ ի սփիւռս աշխարհի, որ-
պէսզի որքան տառապանք և տառապողներ ըլլան մեր ազգին մէջ, վայելեն
ձեր սէրն ու խնամքը, և մեզի հետ միասին յաւերժական օրհներգու ըլլան ձեր
անուան և յիշատակին:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ ԱՂՕԹՔԸ

Ն.

«ԵԿԵՍՑԷ ԱՐՔԱՅՈՒԹԻՒՆ ՔՈ»

Ահաւասիկ Աստուծոյ պատկանող հայացուածներուն երկրորդը, որ ուղղակի Անոր արքայութեան գալուն համար է: Թէև Անոր անուան սրբութեան, Թագաւորութեան գալուն և կամքին կատարուելուն համար եղած այս երեք հայացուածները ներքին սերտ աղերս մը ունին իրարու հետ, բայց նորէն զանոնք իրենց ուրոյն բաժանումներուն մէջ ուսումնասիրել նախընտրելի պիտի ըլլար: Ուրեմն, հարցնելէ ետքը թէ ի՞նչ կը նշանակէ Աստուծոյ Թագաւորութեան գալը, քանի մը կարեւոր կէտեր պարզաբանելու աշխատինք:

Աստուծոյ Թագաւորութեան գալը կը նշանակէ Անոր Տէրութեան ու Իշխանութեան կատարելագոյն հաստատուիլը երկրի վրայ, և այդ ո՛չ թէ զայն մինք միայն անձնապէս ընդունելով, հապա հանուր աշխարհի անոր սահմաններուն մէջ ամփոփուելովը, ինչ որ Եկեղեցիին տիեզերականացումը ըսել է: Այս խօսքը Քրիստոսի երկրորդ Գալուստէն և Եկեղեցիին մինչև աշխարհի ծայրերը ընդարձակուելէն աւելի մեծ ու գործնական նշանակութիւն մը ևս ունի, որ այս Թագաւորութեան մարդոց մէջ կատարած արմատական բարեփոխումներուն ևս կ'ափնարկէ: Աստուծոյ Թագաւորութեան մէջ մարդիկ ինքնանուէր յօժարակամութեամբ մը պիտի ծառայեն Անոր, ու իրենց անձնական և ընկերական բոլոր սովորութիւններն ու յարաբերութիւնները Աստուծոյն կամաց համաձայն պիտի ըլլան: Մեկնիչ Ուէյս, շատ մը ուրիշներու հետեւողութեամբ, կ'ըսէ, «Յիսուս թերեւս Հրեաներուն Մեսիայի Գալըստեան մասին աղօթքը ընդունեց և զայն հաստատեց Տէրութեան Աղօթքին այս մասով: Որովհետև, Մեսիայի Թագաւորութեան

Թեան Գալուստը Հրեաներուն աղօթքի ու բաղձանքի միակ առարկան էր, և Անոր համար կ'աղօթէին յաճախակի: Ուշագրաւ է նաև որ Զաքարիայի մէջ Թագաւորութեան գալը և Անոր անուան սրբութիւնը միասին լծորդուած են, ինչ որ կը հաստատէ թէ այս երեք հայացուածները ներքին աղերս մը ունին: «Եւ եղիցի Տէր Թագաւոր ի վերայ ամենայն երկրի. յաւուր այնմիկ եղիցի Տէր մի, և անուն նորա մի» (Զաք. ԺԴ. 9):

Ահա ա՛յս է Աստուծոյ Թագաւորութեան գալը, բայց Անոր Թագաւորութիւնը, Թագաւորութեան նկարագիրը, յառաջացման կերպերը, արդիւնքները բաւական նիւթ կը մատակարարեն մեզ խորհրդածութեան համար:

Ա.— Աստուծոյ բացարձակ Տէրութիւնը անոր բազուկին մէջն է. այսպէս էր ստեղծագործութեան երկարածիգ դարաշրջաններէն առաջ, անսկիզբն ժամանակներէ ի վեր, և այսպէս է նաև իրապէս: Որովհետև, Աստուծոյ անսկիզբն է, որ սկզբնապատճառ է, պէտք է ինքնաբաւ ըլլայ, պէտք է բացարձակ ըլլայ Անոր Տէրութիւնը. պէտք է իր հզօր բազուկը ըլլայ իր Տէրութեան սահմանները գծող. այս կը նշանակէ ինքնագոյ, ինքնաբաւ Աստուծոյ, ամենակարող, ամենազէտ, ու ամենիմաստուն Արարիչ մը: Եւ ա՛յս է Աստուծոյ Թագաւորութիւնը իր նախնական նշանակութեան մէջ: Ինք ստեղծեց բոլոր տիեզերքը. իր Աստուծային շունչը կը թրթուր քառսին անհունութեան վրայ. իր Աստուծային ժպիտը կեանք ծնցուց յաւիտեական թոհ ու բոհէն: Եւ այս ոչ թէ իրմէ դուրս արտաքին տիեզերքին համար, հապա՛ նոյնիսկ իր ստորոգելիքները, իր աստուծութիւնը ինքնարուխ են և ոչստացական: Ինք խաւարի անդունդէն լոյս աշխարհ հանեց աստղերն ու արեւները. ինք հիասքանչ ներդաշնակութեամբ մը իրարու պատշաճեցուց ու շղթայեց տիեզերքին բոլոր մասերը: Ինք՝ իր հզօր բազուկովը շարժում տուաւ այս օքանչափագործ մեքենային: Իր ճարտար մասերը գծեցին ծիրերը այս երկնաւոր թափառիկներուն: Անտեսանելի հիւլէէն մինչև աներեւակայելի մեծութեամբ արեգակները իր այս բացարձակ Իշխանութեան և Տէրութեան

սահմանին մէջ կ'իյնան։ Ու այս պատճառաւ ըսել թէ Աստուծոյ Թագաւորութիւնը էապէս իր զօրութեան ու կարողութեան մէջ է, ըսել է նաեւ թէ Անոր իշխանութիւնն ու քաղաւորութիւնը իր մէջ են։

Ու այս աշխատէս է ո'չ թէ միայն անցեալին մէջ, հապա նաեւ ապագային մէջ ալ։ Ո՛րչափ հաւանական տիեզերքներ կը քննան Անոր հզօր բազուկին ամենակարողութեան մէջ. Անոր մէկ Շունչը, մէկ «Եղիցի»ն ի՞նչ հրաշալիքներ, ի՞նչ աշխարհներ, ի՞նչ մարդկութիւններ կրնան ի լոյս հանել խաւարէն ու մահէն։ Ստեղծագործ ձեռքերուն մէկ ճօճումը, Արարչագործ մատներուն մէկ շարժումը ի՞նչ հրաշակերտներ կրնան կարելիութեան սահմաններուն մէջ բերել։ Հետեւաբար, ապագային անսպառ ու յաւիտենական ժամանակաշրջաններուն մէջ ալ Աստուծոյ Թագաւորութիւնը, իր այս նշանակութեամբ, յաւիտենական է ու միշտ պիտի դայ։ «Տեսա՞ն է երկիր լրիւ իւրով», կ'ըսէ սաղմոսերգուն, ցուցնելու համար Աստուծոյ Թագաւորութիւնը և Անոր սահմանները աշխարհի վերայ։ Ի՞նչ հարկ թուել բոլոր այն գործերը, որոնք անոր զօրութեան և կարողութեան կը պարտին իրենց ծագումն ու տեւականութիւնը։ Ի՞նչ հարկ փառք երգել Անոր յաղթանակներուն, որովհետեւ դայն ըրին անցեալ դարեր և պիտի ընեն ապագայ ժամանակներ։ Հետեւաբար, Աստուծոյ Թագաւորութիւնը, նշանակութեամբ մը, իր հզօր բազուկին մէջ է. Ան եկած է և պիտի դայ յաւիտեան։

Բ. — «Եկեցէ՛ք արքայութիւն քո» կը նշանակէ նաեւ Աւետարանի յաղթանակը։ Այս կէտը կրնանք պարզաբանել հետեւեալ ստորաբաժանումներով։

(1) — Մեսիական Թագաւորութեան գալուստովը, որ կատարուեցաւ Յիսուսի Մարդեղութեամբ և յայտնուեցաւ բոլոր աշխարհի՝ անոր իմաստութեան ու սիրոյ մեծագործութեամբ։ Արդէն տեսանք որ Հին Օրէնքին մէջ իշխանութեան և Թագաւորութեան ոգին կար. օրէնքն ու իշխանութիւնը անբաժան են իրարմէ. մինչդեռ Աւետարանի օրէնքը անփոփոխելի իմաստութիւն է ու սէր. անոնք երկինքի օրէնքներն են, և հետեւաբար, երկինքի իշխանութեան ու Թագաւորութեան ձայնը —

Աստուծոյ Թագաւորութիւնը, Յիսուս իր աշխարհ գալովը զործնականապէս բերաւ Սիրոյ Թագաւորութիւնը, որ է Աստուծոյ Թագաւորութիւնը։ Այն երկնաւոր օրէնքներն ու սկզբունքները, զորս երկնաւոր Վարդապետը կը վերլուծէր, իր երկրաւոր կեանքի կարճ օրերուն մէջ, երկինքին ու անոր կարգուսարքին տիրապետումին համար էին։ Իր քարոզած տիեզերական սէրը, գութը, ներողամտութիւնը, արդարութիւնը, սրբութիւնը, աննախանձութիւնը, եղբայրասիրութիւնը Աստուծոյ Թագաւորութեան օրէնքներն էին, զորս իր անձին օրինակովը սորվեցուց. սիրեց՝ ու հրամայեց որ սիրենք, ներեց՝ ու հրամայեց որ ներենք, զթաց՝ ու հրամայեց որ զթանք։ Ահա հո՞ս կը կայանայ Յիսուսի բերած երկնաւոր Թագաւորութեան մեծութեան գաղտնիքը, ու հո՞ս անոր ճակատագրուած ապագայ տիեզերականացման յոյսին անխախտելիութիւնը։ Ուրիշ խօսքով, Քրիստոսի Եկեղեցին է Մեսիական Թագաւորութիւնը, որուն համար քրիստոնեայ աշխարհ ջանք չխնայել։ Եկեղեցին է այն ուսկանը, որով վերջապէս պիտի որսացուի նաեւ հեթանոս աշխարհը. Եկեղեցին է այն փրկչութեան մեծ փարախը, ուր պիտի համախմբուին այն միւս գառնուկները, որոնք այս փարախէն չեն, և չեն ճանչնար այս երկնաւոր Հովիւին ձայնը, ու գողերու և աւազակներու ետեւէն կ'երթան, բայց վերջապէս պիտի հետեւին Անոր ու պիտի ըլլան մէկ հօտ և մէկ հովիւ։ Եկեղեցին է անձեռագործ այն վէմը, որ պիտի մեծնայ ու լեռնանայ՝ ինչպէս ցոյց կուտայ Կենաց Բանը. վէմը, որուն վրայ ինկողներ պիտի ջախջախուին ու պիտի փշրէ ու հոսէ ամէն անոնք որոնց վրայ կ'իյնայ, այս է վէմը հաւատքի, վէմը ճշմարտութեան։ Այո՛, Եկեղեցին է այն շինողներէն անարգուած քարը, որ անկիւնի դուլիս, անկիւնաքար պիտի ըլլայ վերջապէս։ Եկեղեցին է փրկչութեան և խաղաղութեան միակ նաւաւ հանգիստը ալեկոծեալ մարդկութեան համար։ Եկեղեցին է բեւեռային անշարժ աստղը, որուն կ'ուղղուին կենաց ծովուն վրայ տարուբեր հոգիներու նուաղկոտ նայուածները։ Այո՛, Եկեղեցին է ու պիտի ըլլայ վերջապէս միակ Նոյեան Տապանը աշխարհի մեղաց ու մոլութեանց ջրհեղեղին վրայ։

ջրհեղեղ՝ որ կը սպառնայ խեղդամահ ընել մարդկութիւնը ամբողջ, բայց վերջապէս՝ անկէ ազատուած փրկութեան որդիներ պիտի մատուցանեն հաշտութեան անուշահոտ և փրկարար զօնը որով երկնաւոր խաղաղութիւն պիտի ծրածանի աշխարհի վրայ։ Եկեղեցին Տապանակ Ուխտին է, որուն վրայ Աստուծոյ ներկայութիւնը պիտի սըրբազործէ իր ընտրեալները։ Եկեղեցին ամպի ու կրակի սիւնն է, որ Նոր Իսրայէլը պիտի առաջնորդէ սիրոյ, խաղաղութեան և փրկութեան Ս. Երկիրը։

Ուրեմն, Փրկչին Մարդեղութիւնը և Իրմով հաստատուած Քրիստոնէական Ս. Եկեղեցին, սկիզբն են Մեսիական Թագաւորութեան գալուստին, զոր Յիսուս սկսաւ Իսկ Մեսիական Թագաւորութիւնն ալ՝ յաղթանակը Աւետարանին, ու Աւետարանին յաղթանակն ալ՝ Աստուծոյ Թագաւորութիւնն է։ Անտարակուսելի և էական իրողութիւն մըն է որ Ան եկած է աշխարհի վրայ, Քրիստոսի գալուստէն ի վեր, և կը շարունակէ երկու հազար տարիներէ ի վեր, և պիտի շարունակէ նաև — Ս. Հոգիին շնորհքովը — մինչև աշխարհի վերջը։ Հետեւաբար, ահա ա՛յս Թագաւորութեան համար աղօթած պիտի ըլլանք հայցելով «Եկեցէ արքայութիւն քո»։

(2) — Աւետարանի յաղթանակով այս Թագաւորութիւնը պիտի գայ հոգեւորապէս, երբ Աւետարանը յաղթանակէ հաւատացեալներուն սիրտերուն մէջ։ Ուրիշ խօսքով, կրնանք ըսել թէ, Շնորհաց Թագաւորութիւնն է այս սիրտերու մէջ, որ է «Արդարութիւն, խաղաղութիւն և ուրախութիւն Ս. Հոգիի մէջ»։ Երբ Աւետարանը կը լուսաւորէ ու կը հրահանգէ մարդոց միտքերը, երբ ան կ'ուղղէ ու կ'առաջնորդէ մարդոց կամեցողութիւնը և անոնց բոլոր շարժումները, երբ ան կը գերէ անոնց բոլոր սէրերը, ա՛յն ատեն եկած կ'ըլլայ Շնորհաց Թագաւորութիւնը սիրտերու մէջ և Մեսիական Թագաւորութիւնն ալ՝ հոգեւորապէս, ինչ որ կը նշանակէ Աստուծոյ Թագաւորութեան գալը Աւետարանին յաղթանակով։ Ի՞նչ կը նշանակէ Շնորհաց Թագաւորութիւնը եթէ ոչ «Ես»ին գահազրկումը. ու այդ կ'ըլլայ երբ մեր մտածումները, փափաքները, շարժառիթները Աստուծոյ և կամ Ս. Հոգիին կառավարու-

թեան և ազդեցութեան կ'ենթարկենք։ Աշխարհ և մոլորած մարդկութիւնը ո՞րչափ պէտք ունին այս երկնային բարեփոխումին։ Երկպառակուսներ, ատկութիւն, չար նախանձ և ամէն տեսակ կազ ու կոխ, ամօթաբեր մոլութիւններ և մոլորութիւններ պիտի գտնուէին մարդոց մէջ՝ եթէ տիրէր Շնորհի Թագաւորութիւնը։ Ե՞րբ պիտի գայ այն սուրբ օրը որ ատեն մարդիկ, հրեշտակներու խումբերուն հետ, պիտի երգեն Փրկչին Մենդեան երկնային մեղեղին, հոգիներու և սիրտերու ա՛յնքան մօտիկ վսեմ երգը, «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ և յերկիր խաղաղութիւն ի մարդիկ հաճութիւն»։ Այո՛, այն ատեն եկած պիտի ըլլայ Շնորհաց Թագաւորութիւնը։ Երբ Աստուած այլեւս պիտի չըսէ «Ձեր փափաքները իմ փափաքներէս, և ձեր նպատակները իմ նպատակներէս կը տարբերին», երբ մարդկային բոլոր ձեռնարկներ պիտի արժանան Աստուածային սուրբ գահունակութեան «ազնիւ, բարի և հաւատարիմ ծառայ, մուտ յուրախութիւն Տեառն»։ Այն ատեն ճշմարտապէս եկած պիտի ըլլայ Աստուծոյ Թագաւորութիւնը։ Շնորհաց Թագաւորութիւնը երկիրքն է երկրի վրայ, որովհետեւ, ամէն անոնք որ կ'ապրին Շնորհաց Իշխանութեան տակ, երկիրքը կ'ապրին՝ իր անպատում երանութիւններով ու անսպառ վայելքներով։ Եկեղեցին, իբրեւ բանակ ճշմարտութեան և լուսոյ, յառաջ կ'երթայ կռուելու և յաղթելու համար ստորին ու խաւարին, պաշտպանելու համար դատը Շնորհքին։ Իւրաքանչիւր հաւատացեալ, իբրեւ մասը այն մեծ ամբողջին, իր մասնաւոր շրջանակին մէջ կը ջանայ, որ օր առաջ գայ այն մեծ օրը երբ Շնորհաց Շունչ մը նոր հոգի պիտի ներշնչէ բոլոր մարդկութեան, մոլորեալ մարդկութեան որ Եղեկիէլեան տեսիլքին ցիր ու ցան ոսկորներուն մէկ տխուր պատկերը կը ներկայացնէ բարոյապէս և նիւթապէս։

Աստուծոյ Թագաւորութիւնը սիրտերու մէջ . . . , աներեւակայելի՛ բարիքն է ան աշխարհի համար։ Սիրտեր, որոնք մամռնային խօս պաշտումը ունին և երկրպագուներն են Ոսկի Հորթին. սիրտեր, որոնք աշխարհիկ վայելքներու ստուեր-հաճոյքներուն ետեւէն կ'ըլլան. սիրտեր, որոնք ուրիշներու հիմնայտակ կործանումին ու

անկանգնելի գլորումին մէջ գտնել կ'ուզեն իրենց նսին բարձրացումն ու փառաւորումը. սիրտեր, որոնք ոսպնաթանի մը փոխարէն կը ծախեն իրենց անդրանկութիւնը — ճշմարիտ մեծութիւնը. վերջապէս՝ սիրտեր, որոնք վաճառուած գերիններն են աշխարհի, երբ Աստուծոյ Թագաւորութեան բերութիւնն ու զայն ընդունին իրենց մէջ, ինչ մեծ շնորհք պիտի թագաւորէ աշխարհի վրայ, ինչ մեծ երանութիւն՝ հոգիներու մէջ։ Այն ատեն, կեանքը որ չարիք մըն է շատ մը անյոյս յոռետեսներու աչքին, պիտի վերստանայ իր ճշմարիտ նշանակութիւնը և պիտի ըլլայ Աստուծոյ փառքին ու անուան սրբութեան համար շնորհուած անփոխարինելի բարիք մը։ Հարստութիւնը, որ մարդոց չար բաղձանքները գոհացնելու անարդ գործիք մը կ'ըլլայ, պիտի ըլլայ խեղճերը և վշտացեալները սփոփելու և աւոքելու միջոց մը։ Դիտութիւնը, որ շատ մը եսապաշտ ու կարճատես գիտուններու գտնկին մէջ գրգիռ կ'ըլլայ անաստուածութեան ու փաստը կոյր զիպուածին, պիտի ըլլայ առ Աստուած բարձրացնող սանդուղ մը՝ ուրկէ ամենատկար միտքերն անգամ պիտի կրնան վերելակել տեսնելու համար երկինքի հրաշալիքները։ Աստուծոյ Թագաւորութիւնը սիրտերու մէջ . . . Շնորհաց Թագաւորութիւնը աշխարհի վրայ . . . ո՛հ, երբ պիտի ըլլայ այդ. ե՞րբ պիտի պսակուի հաւատացեալ հոգիներու այդ բուն բաղձանքը. ե՞րբ պիտի ի գլուխ ելնէ այս նոր երուսաղէմի անձեռագործ շինուածքը։ Ուրեմն, երբ կ'աղօթենք «Եկեսցէ արքայութիւն քո» գիտնանք թէ այս մեծ Շնորհքին համար է որ կ'աղօթենք։

(3) — Այս Թագաւորութիւնը ո՛չ միայն հոգեւորապէս, սիրտերու մէջ Շնորհաց Թագաւորութիւնով պիտի գայ, հապա պիտի գայ նաև տեսանելի կերպով։ Դանիէլի հինգերորդ Թագաւորութիւնը կը բացատրէ այս ապագայ Թագաւորութիւնը. «Եւ յաւուրս Թագաւորացն այնոցիկ յարուցէ Աստուած երկնից Թագաւորութիւն որ յաւիտեանս ոչ եղձանիցի, և Թագաւորութիւն նորա ազգի այլում ոչ մնացէ. մանրեացէ և հոսեացէ զամենայն Թագաւորութիւնս, և ինքն կայցէ յաւիտեանս» (Դան. Բ. 44)։ Դարձեալ, «Եւ Թագաւորութիւն և իշխանութիւն և մեծութիւն

Ա Մ Ո Վ Ս

Ամովսի կեանքը. — Այսպէս էր հանրութեան վիճակը հիւսիսային Իսրայէլի մէջ երբ Ամովս կոչուեցաւ իր առաքելութեան։ Կը բնակէր Թէքայի մէջ, որ շուրջ 12 մղոն հարաւ կը գտնուի Երուսաղէմէն։ Ծնունդով կամ ուսմամբ մարգարէ մը չէր, այլ հովիւ մը և մշակ ժանտաթղենիներու։ Հաւանաբար ինք մասամբ տէրն էր հօտին և ծառերուն։ Իր հարուստ մը չըլլալը ի յայտ կուգայ սա պարագայով, որ ինք կ'առաջնորդէր հօտը և կը խնամէր ծառերը. էր հասարակ անհատ մը եղիսէի նման որ կ'աշխատէր իր ագարակին մէջ խոնարհ գիրքով մը։ Բնութեան ֆէնօմենայի կարեւորութիւնը, խորապէս թողած է իր ազգեցութիւնը իր գրուածներու վրայ

Թագաւորաց՝ որ ի ներքոյ ամենայն երկնից՝ տուաւ սրբոց Բարձրելոյն. և արքայութիւն նորա արքայութիւն յաւիտեանական, և ամենայն իշխանութիւնք նմա ծառայեցեն, և հնազանդեցեն» (Դան. 7, 24)։ Այս Թագաւորութեան մէջ Տէրը երկինքէն պիտի բերէ իր երկնաւոր հրեշտակները և պիտի իշխէ փառքով ու մեծութեամբ. հետեւաբար, այս տեսանելի Թագաւորութեան կրնանք ըսել նաև Փառաց Թագաւորութիւնը։ Այս Թագաւորութեան կ'ականարկէր խաչին աւաղակը, Քրիստոսի փրկագործութեան նախախայրիքը, հոգեցունց հառաչանքով մը աղաղակելով, «Յիշեա զիս, Տէր, յորժամ գաս արքայութեամբ քով»։ Այս պիտի ըլլայ նաև Առաջին Յարութիւնը (Յայտ. Ի.), որուն մէջ բաժին ունեցողներուն վրայ «Երկրորդ մահը» իշխանութիւն պիտի չունենայ, այլ անոնք պիտի ըլլան Աստուծոյ և Քրիստոսի քահանաները, և Անոր հետ պիտի Թագաւորեն հազար տարի։ Այս Թագաւորութեան մէջ Փրկիչը պիտի ըլլայ «Թագաւոր Թագաւորաց և Տէր տէրանց»։

ԳՐ. ՍՐԿ. Հ. ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 9)

(Դ¹³, Ե⁸, Թ⁵⁻⁶)։ Հասկերով լեցուն սայլը (Բ¹³), առիւծը որ կը մոնչէ իր որսին վրայ (Դ⁴), իր որսին մնացորդները որոնք առիւծին բերնէն հովիւի կողմէ ազատուած էին (Դ¹²), արջը աւելի ահազդու հովիւին քան առիւծը (Ե¹⁹), թռչուններու համար լարած թակարդները (Դ⁵), հերկը (Զ¹²), հունձքը (Թ⁹), ամառնային պտուղներու զամբիւղը (Ը¹), կուտան իրեն պատկերներ, որոնք ամենակատարեալ և բնական ձեւով կը գործածէ այնպիսի ճշգրտութեամբ, որը կ'ըսպասուի այլ մարդէ մը, հովիւի կոչումով։

Իր առաքելութիւնը դէպի Բեթ-էլ. — Երկնային կոչին ընդառաջելով, Ամովս ձգեց հօտը, նախիրը և սիքամօրի պուրակները Թէքայի մէջ, ու ճամբայ ելաւ գէպի Բէթ-էլ։ Հօն, արքայական պալատին և դարբերի (sanctuary) շուքին ներքեւ, տուաւ հանրութեան իր պատգամը։ Թէ գրքին որքանը այսպէս բերանացի տրուեցաւ, չենք գիտեր, սակայն անկասկած, Իսրայէլի դէմ իր մարգարէութեան նիւթը, որ կը պարփակէ աւելի մեծ մասը՝ խօսուած է։ Իր մարգարէութիւնը հասաւ գագաթնակէտին, երբ գուշակեց Իսրայէլի սրբավայրերու կործանումը և Յերոբոամի տան անկումը և ժողովուրդի գերութիւնը։ Բէթ-էլի քահանան Ամազիա, արգելք հանդիսացաւ և լուր զրկեց Յերոբոամի ամբաստանելով զԱմովս։ Ամազիա բացայայտօրէն չի համարձակեցաւ խիստ միջոցներու զիմել Մարգարէի սուրբ անձին դէմ առանց թագաւորի գիտակցութեան։ Բայց ան ևս լուռ մնաց, Ամովսի դէմ եղած ամբաստանութեանց, և միայն թելադրեց որ քաշուի իր անձնական տունը և հօն մարգարէանայ։ Ամովս պաշտպանեց իր արարքը, ըսելով թէ խօսքերը իր կողմէ ընթացք առնող բաներ չէին, այլ տրուած երկնային իշխանութենէ մը, որու չէր կրնար զիմադրել։

Թէ և Ամազիա կրնար մարգարէն լռեցընել, սակայն ան ինքզինք սահմանեց անոր բառերու լրումը փորձարկելու։

Ամովսի Գիրքը. — Հաւանական կը նշկատուի, որ Ամովս Թեկուայի իր տունը վերադառնալով մարգարէութիւնները գրի առաւ։ Գիրքը բացօրոշութիւն մը կը կրէ, թէ աւելի կանոնաւոր և դասաւորուած է, քան այն ինչ որ խօսուած մարգարէութիւնները կը նկարագրուին։ Մասնաւորաբար չըջակայ ազգերու և Յուդայի դէմ մարգարէութիւնները, որով կը բացուի Գիրքը, հազիւ թէ խօսուեցան Բէթ-էլի մէջ։ Բնաւ կասկածելու պատճառ մը չունինք, թէ ուրիշի մը կողմէ գրի առնուած է, և գրքի աւարտումը էն քիչ երկու տարի տեւած պիտի ըլլայ։

Ազգերու դէմ եղած մարգարէութիւնները. — Ազգերու դէմ եղած մարգարէութեանց շարքը որոնք Գրքին նախաբանը կը կազմեն, յատկանշական են թէ իրենց ներկայացուցած Եհովայի համայնական իշխանութեան տեսակէտին և թէ անհաւատներու բարոյական պարտականութեանց ենթադրածներուն։ Միւս մարգարէներու մէջ ևս Եհովան ներկայացուած է իրբ և աշխարհի ամենագեղարարին կառավարիչը։ Ան Իսրայէլի Աստուածն է մասնաւոր նշանակութեամբ, որովհետեւ ան ընտրած է Իսրայէլը աշխարհի բոլոր ազգերու մէջէն՝ ըլլալու Իր ժողովուրդը։ Բայց Ան՝ որ աշխարհի միահեծան ստեղծագործն է, կը հրամայէ ազգերու գաղթին եւ կը հոգայ անոնց հանգիստը։ «Ոչ ապաքէն իրբ և զորդիս Եհովայացուց էք դուք ինձ, որդիք Իսրայէլի . . . ո՞չ զԻսրայէլ հանի յերկէն Եգիպտացուց, և զայլազգիս՝ ի Գամրաց, և զԱսորիս՝ ի Բոթորայ»։ Ունի ան իրաւունքը և զօրութիւնը պատժելու զանոնք, իրենց մեղքերուն համար։ Մասամբ չի կայ կասկած Իսրայէլի դէմ եղած թշնամութեան թէ անոնք զատապարտուած են։ Բայց մասնաւորաբար ատիկա իրենց անմարդկային ըլլալն է, որ զեղծելով բնական կրօնապաշտական օրէնքները, որոնք գրոշմուած են խղճմտանքին վրայ, որու միջոցաւ մարդուն դէպի ուրիշի մը, և ազգի մը դէպի ուրիշ ազգի մը կապակցութիւնը, պէտք է որ իշխուի։ Մեղքին կշիռը կը կայանայ իր նկարագրին մէջ, և ոչ թէ այն իրողութեան՝ որ ինք գործած է Եհովայի ժողովուրդին դէմ։ Այսպէս, Սուրիա դատապարտուած է իր Կիլիստի դէմ ունեցած պատերազմական բարբարոս աւերումներուն համար, Բղատացիները գերութեանը համար, Տիւրոս նման յանցանքի մը համար ու նաեւ եղբայրական դաշնագրի Հերուսի, Դաւիթի ու Սողոմոնի միջև

կնքուած։ Ամօնը պատերազմի մէջ ունեցած վայրագ անգթութեանց համար, Մովսէսը — ամենայնպէս չափանքի աշուղտը — ազգաց վերաւորանքի մը համար որ պատժեց մեռելներու հանդէպ յարգանքի բնական կանոնները։ Վերոյիշեալ ազգերու դէմ եղած դատակնիքը ցոյց կուտայ, թէ նոյնիսկ հեթանոսները ճշմարիտին ճանաչումը ունէին որ կը կրէր իր հետ որոշ բարոյական պատասխանատուութեան աստիճան մը։ Մարդկային բնական օրէնքներու դրժումը որոնք գրուած են իրենց սրտերուն մէջ, կը պահանջէ պատիժ։ Անոնք կարող են բարոյական դատաւարներ ընելու։ Նոյնիսկ Բղշտացիները և Եգիպտացիները կը կանչուին իբրև վկաններ այն սխալներուն՝ որոնք կը գործուին Սամարիոյ մէջ։

Հրեաստան եւ Իսրայէլ. — Հրէաստանի և Իսրայէլի պարագային հակառակն է։ Հրէաստանի կ'ամբաստանուի չյարգած ըլլալով երկնային յայտնութիւնը որ իրենց եղաւ «... փոխանակ զի մերժեցին զօրէնս Տեառն և զհրամանս նորա ոչ պահեցին, և մոլորեցուցին զնոսա անստեօք իւրեանց զոր արարին, զորոց զհետ գնացին հարքն նոցա։ Եւ առաքեցեց հուր ի վերայ Հրէաստանի, և կերիցէ զհիմունս երուսաղէմի» (Բ⁴⁻⁵)։ Իսկ Իսրայէլ կ'ամբաստանուի անմարդկայնութեան և ապականութեան համար «... ամբարշտութեանցն Իսրայէլի... զի վաճառեցին զարդարն արծաթոյ և զտնանկն ընդ կօշկաց... և հայր և որդի առ մի բողմտանեն, զի պղծեցեն զանուն Աստուծոյ իւրեանց...» (Բ^{6, 7}), և իրենց չար վարուելակերպը կաւելնայ մոռացկոտութեամբը այն իրողութեան՝ թէ Եհովան զիրենք հանեց «յերկրէն Եգիպտացւոց... Ժառանգեցուցանել զերկիրն Ամօլքացւոց» (Բ¹⁰)։ Իրենց (Իսրայէլի և Հրէաստանի) շրջակայի յաջորդաբար մարգարէներ, և սակայն անոնք լռեցուցին մարգարէները պախարակելով և վրդովում պատճառելով իրենց գործին «եւ արբուցանէիք ուխտաւորացն իմոց զինի, եւ մարգարէիցն պատուիրէիք զի մի մարգարէասցին» (Բ¹²)։ Անոնք ունէին իրենց առջև նաղարէթցիները իբրև օրինակ ինքնաճանաչողութեան, բայց ըրին իրենց կարելին փճացնելու հա-

մար զանոնք, որոնց օրինակելի կեանքերը յաճախ պախարակում մըն էր իրենց անձնատրութեանց (Բ⁶⁻¹²)։

Եհովայի պահանջները. — Եհովայի պահանջները շատ քիչ և պարզ են։ Խորհրդեք գբարի եւ մի զլար... քեւեցեք զլարիս եւ սիրեցեք գբարիս, հաստատեցեք զիւրաւունս ի գրունս ձեր (Ե¹⁴⁻¹⁵)։ Եւ յորդեցին իբրեւ զգուր իրաւունք եւ աւարաւթիւն իբրեւ զնեղեղ անցուն (Ե²⁻⁴)։ Պահանջներ քիչ և պարզ, սակայն դժուար, որովհետեւ անոնք կ'անտեսէին անարատը, շաղախուելով մարդկային եօէն, քանի՜ չեն հայցեր իրենց ներկայ արարքներու հակառակը։

Իսրայէլի ինքնախաբէտութիւնը. — Բոլոր իրենց բարոյական վատթարացումներուն մէջ, անոնք տակաւին կը յայտարարեն թէ Եհովայի ընտելալ ժողովուրդն են, ու աւելին՝ կ'երեւակայեն զիրենք ըլլալու Իրմիակ սիրելիները։ Եւ եղիցի ընդ մեզ Տէր Ասուած ամենակալ, իրենց սիրելի կարգախօսն էր (Ե¹⁴)։ Անոնք կը ցանկան աւուրն Տեառն։ Անըմբռնելի է անշուշտ, թէ Ան պիտի յայտարարէ ինքզինք միակ տէրը Իր ժողովուրդին և կործանիչը անոնց թըշնամիներուն։ Այս բոլոր ինքնախաբէտութեանց պատասխանը արդէն, ի յայտ կուգայ զանգ ընտելի յամենայն ազգաց երկրի, վասն այնորիկ ի ձեռն խնդրեցիք զվրեժ ամենայն չարեաց ձերոյ (Դ²)։ Բոլոր այն բաները զորոս Ան ըրաւ իրենց համար, ազատելով զիրենք Եգիպտոսի լուծէն, առաջնորդելով զիրենք դէպի անապատները և կործանելով հզօրագոյնն Ամօրիդէսը իրենց առջև, պէտք էր որ գէթ, տար սահմանը անհուն ծառայութեան՝ իրենց համար։ Եւ վերջապէս, եթէ անոնք չեն ճանչնար յայտարարութիւնը՝ երախտագէտ Պաւլու, պէտք է ունենան որոշ խոհմտութիւն, ակնածելու Տիրեղբերքի Ամենակարող Ստեղծողէն (Դ¹³, Ե⁸, Թ⁶)։

* * *

Ամօլքի Ասուածաստութիւնը. — Տիրող գաղափարը Ամօլքի Աստուածատեսութեան, Եհովայի գերիշխանութիւնն է իսկութեան և պատմութեան մէջ։ «Տէր Եհովա» (ամենասիրելի իր տիտղոսն է,

Գլ. Ա⁸, Գ^{7, 8, 11, 13}, Դ^{2, 5}, Ե³, Ձ⁸, Է^{1, 2, 4, 5, 6}, Ը^{1, 3, 9, 11}, Թ⁸) «Տէր Աստուած» (Դ¹³, Ե^{14, 15}, Ձ^{8, 14}) և աւելի հզօրագոյնը նկուլա, Աստուած ամենակալ անուն է նորա (Ե²⁷), իր կողմէ Աստուծոյ տրուած ամենասիրելի տիտղոսներ են: Ինչ որ ալ եղած ըլլայ խսկութիւնը՝ Տէր Զօրութեանց տիտղոսին, կասկածելի կը թուի Սօրանանից բարգմանութեան «Տէր Ամենակալ»-ին (χρὸς παντοκράτωρ), թէ արդեօք ճշգրտօրէն կը ներկայացնէ իմաստը, ինչ որ մարգարէները գործածեցին զայն, անուանելով նկուլա՝ որպէս իշխողը երկնի և երկրի զօրութեանց: Երեք հատուածներու մէջ Ամօվս ի յայտ կը բերէ գերագոյն Ստեղծողին բարձր ինքնութիւնը: Երբ ան կը հրաւիրէ Խորայէլը ներկայանալու իր Աստուծոյն, կուտայ հիացումը ապաշխարութեան և ծանօթացումը Անոր ետեւեան, որու անունն է Եհովա «Տէր Զօրութեանց»: Ան է որ կը յայտնէ իր գաղափարները իր մարգարէներուն միջոցաւ:

Ան է պատմութեան Աստուածը որ կը հրամայէ ժողովուրդներու գաղթը, իրաւունք և ուժ ունի դատելու զանոնք հասարակաց իրաւունքներու և օրէնքներու խզմանը համար, որ Ինք դրած է անոնց հոգիներու մէջ:

Ան մասնաւոր ձեւով ինքզինք յայտնած է Խորայէլի: Ու մէկ խօսքով Խորայէլ եղած է ազգ մը, որուն ապագան Ինք իր ձեռքով է առաջնորդած: Ո՞չ ապաքէն իբրեւ զօրգիս Սրբովպացւոց եւ դուք ինձ, որդիք Խորայէլի (Թ⁷): Իսկ ուրիշ տեղ մը Խորայէլ միակ ժողովուրդն է, որ Ան ճանչցած, ընտրած և ընդունած զայն որպէս իրը (Բ¹¹, Գ⁷):

Իր բարոյականի նկարագիրը ցոյց կը տրուի, Խորայէլի ընթացքը դատապարտելով և պահանջելով անոնցմէ՝ բարութիւն, ճշմարտութիւն և արդարութիւն:

Ամօվսի վախճանաբանութիւնը. — Ամօվս իր Աստուած տեսութեան վախճանաբանութեանը շուրջ ունի շատ պարզ, նախնական, բայց յաւիտենական ճշմարտութիւններ: Խորայէլի ապագայ պատկերը, որ կուտայ իր գրքին զանազան համարներովը, մեծ նմանութիւն ունի Յովէլի: Ահա աւուրք գան, ասե Տէր, եւ հասցեն կալ կրօց, եւ խալծեցի խաղող ի հաւա-

ւունս, եւ բղխեցեն լերինք գաղցրութիւն, եւ ամենայն բլուրք անառախիսք եղիցին (Ամօվս Թ¹³): Եւ ծանիջիք քե ես եմ Տէր Աստուած որ բնակեալ եմ ի Սիօն լերին սրբութեան իմոյ. եւ եղիցի նրուսդիմ սուրբ, եւ ալլազիք ալ ոչ եւս անցցեն ընդ նա (Յովէլ Գ¹⁸), որոնք պատկերներ են ու կը մնան զուտ ժամանակաւոր երանութեամբ:

Ձի անաւասիկ ես հրաման ասմ, եւ ցուեցից զձեզ ընդ ամենայն ազգս, տունդ Խորայէլի, զոր օրինակ հոսի ցորեան, եւ մի անկցի մանրուած նորա յերկրի: Սրով վախճանեցին ամենայն մեղաւորք ժողովրդեան իմոյ, ոյք ասեին. ոչ մերձեցին եւ ոչ հասցեն ի վերայ մեր շարիք (Թ⁹⁻¹⁰): Բայց Ամօվս իր այս ցուցմունքներէն վերջ, չի յայտնէր ճամբան մեղքերու քաւութեան և ջնջման: Ամօվս Մեսիայի կեանքին գուշակութիւնը չունի. բայց յիշատակելի է թէ՛ ինք կը կապէ ապագայի յոյսը Դաւթի Տան հետ:

Ամօվսի Գրքի հաստատուն դասերը. — Ամօվսի Գիրքը կը սորվեցնէ, եզական անարատութեամբ և ուժականութեամբ, ճշմարտութիւններ որոնք բնաւ երբեք պիտի չըլլան ումպէտ կամ վաղեմի: Ճշմարտութիւններ որոնք արդարութիւն կը ստեղծեն մարդոց միջև, են ընկերութեան աստուածային սկզբունքներէն գերագոյնները, որովհետեւ մենաշնորհն են կնճռոտ պատասխանատուութեանց:

Ազգեր նմանութեամբ, անհատականութեամբ, ստիպուած են ապրելու լոյսի և գիտութեան կշիռով որ իրենց շնորհուած է Անկէ: Այս՝ առաւելագոյնս օժտուած և պատրաստուած ընկերութիւն մըն է, բայց այսպիսի անհատներէ պէտք է պատճառուն արհամարհանք Տիրոջ պահանջներուն — որոնք նախնական բայց յաւիտենական ճշմարտութիւններ են:

(ՎԵՐՋ)

ԳՍՐԵԳԻՆ ԱՐԵՂԱՅ

ՔԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Ք Ա Ռ Ե Ա Կ Ն Ե Ր

Այս էջը կը նուիրեմ բարեկամիս
ՏԻԱՐ ՏԻՐԱՆ ԽԱՉԻԿԵԱՆՆԻՆ

Ամէն մարդու կեանք մ'ես սրած, ինծի երկու սրւիւր, Տէ՛ր,
Կեանքէն մահուան, մահէն կեանքին զացի դարձայ զերդ ըսուեր,
Պիտի ծաղկի օր մը անուրէտ տեղը վերքիս՝ հարուածէդ.
Երջանիկ եմ ես յաւիտեան... գոհ եմ ինծի սրածէդ:

Զարկի՞ր ինծի, հարուածիդ տակ ես նըզմըւած... հազարաւոր
Ձեռքեր հասան ինձ օգնութեան... այսպէս ուզեց կամքդ հըզօր.
Հիմա միայն կը մըտածեմ այդ ամենուն թէ փոխարէն,
Ով Աստուած իմ, սիրով չընչին, ի՞նչպէս պիտի ես վընարեմ:

Ժամանակին՝ անծայրածիր, միջոցին մէջ անսահման,
Հազար կեանքով, հազար յանգով ես մի անցորդ եմ միայն,
Բաժնըւեր եմ ես ամենուն ու բաժնըւիմ պիտի դեռ,
Մինչեւ հասնիմ օր մը իրեն, գտնեմ իր մէջ զիս լրման:

Մայիս 1950

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Հ Ո Գ Ի Ս Օ Ր Օ Ր Ե Մ

Դադրի ամէն թող շրջունչ,
Ձեւերը բոլոր
Լուծուին մութին մէջ անունչ
Եւ խորհրդաւոր:

Եւ Թախիծը թող երգէ
Իր հին մեղեդին,
Հին օրօրով ամոքէ
Յոգնած իմ հոգին:

Հոգիս կախեմ յուշերուս
Ոսկի թելերէն,
Այսպէս մինչեւ արեալոյս
Օրրեմ մեղմօրէն:

Այսպէս խուցիս մութին մէջ.
Այս գիշեր նորէն,
Բանամ յուշերս էջ առ էջ
Հոգիս օրօրեմ:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Զ Ե Ն Ե Զ Ե Զ

ՔԱՐՈՁ ՀԱՄԲԱՐՁՄԱՆՆ ՏԵԱՌՆ

Հետևեալ փարոքը արտագրած ենք Ս. Ա. րոոոյս քիւ 231 ընտիր Դանձգիրիկն (թղ. 148 - 154): Նոյնը կը գտնուի նաև մեր ք. 271 ձաւոց Դրիկն մեջ (թղ. 389 ք - 393), զոր Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյն հովանիին տակ օրինակած է, 1316 ին, ընտիր քոյրգրով, արդիւնաբան Թորոս փարդապետի շնորհած օրինակին, Երուսաղէմի մեջ պանդխտութեամբ ընկող նշանաւոր Դրիկ Ստեփաննոս Երկայն, Դաւիթ կալիստոսի (1316 - * 1321) հրաւանով եւ ծախսով: Քարոզին երկու օրինակները տեղ տեղ փոքր տարբերութիւններ ունին իրարմէ, զորս հարկ չհաւարեցինք նշանակել: Տնասկիզքի տակերը կը յօդան Սարգսի:

Մըրրութիւն սըրրութեանց Աստուած անըսկիզբն, անպարագրելի և անխմանալի ի վեր քան ըզբան, Աստուած յԱստուծոյ լոյս ի լուսոյ Տէր Յիսուս Բրիստոս, ծնունդ Հաւր նոյնադոյ բնութիւն իսկութիւն և կարողութիւն, որ դու քոյին իմաստութեամբդ յանէից յոչ էից զարարածըս, յեղեղութիւն հաստատեցեր, ձգեցեր զերկինս վերինս զեթերն անմատոյց, զվարագոյրն քո առաջին զանջրպետն ի մէջ հրանիւթիցն, կառուցեր զերկինն երկրորդ և անդ զերկնայինն, ջահնկալեցեր զարեգակն և զլուսին և զկնի զաստեղս, տընկեցեր ըզգրախտն և ի նմայ ըզմարդն, հաստատեցեր զերկիր ի սմայօքս անճառ ի վեր քան ըզբան. ընկալ աշտմ անոխակալ զաղերս աղաւթից հաւտի քո փոքու քեզ ի հաճոյս, աղաւթմք:

Աւրհնեալդ ի բնաւից քո արարածոց բանաւորաց, զոր կարգեցեր ի սպաս պաշտաման լինել քեզ փառաբանիչս և երկըրպագուս թագաւոր հրգաւր, որ դու քոյին հեղութեամբդ կամաւք Հօր և հաճութեամբ Սուրբ Հոգւոյն խոնարհեցար ի հայրական ծոցոյ բնակիլ յարգանդի կուսին անճառապէս միացար ի մարմնի Աստուած բոլորից,

զերկանց նախամաւրն զանէծս յաւրհնութեան ծընունդ փոխեցեր աւագանին քո նորածնութեամբ, արարեր քեզ ճանապարհս ընդ հասակս մարդկային կրիցս արտաքոյ ազատդ ի մեղաց, սքանչելագործեցեր ի մարմնի տիրաբար Աստուած համայնից, զխեղութիւն բնութեանս առողջացուցեր ըլժիշկ բարեգութ, զմեռելութիւն մարմնոց հանդերձ հոգոցն մեռելութեամբ ի կենդանութիւն աստուածութեանը քո փոխեցեր յուսով յարութեան, ըզմեղըս լուծեր և զգըտիչ նորա յայտ յանգիման խայտառակեցեր, յաւրհնակ կենացըդ հացի ըզբազմահաղարսն յանապատին սակաւ հացիւն յագեցուցեր, և ի Թափովրական լերինն վկայութեամբ մարգարէիցն և ձայնին Հաւր Աստուած ըզքեզ ծանուցեր. ընկալ աշտմ...:

Երբուն հանճարոյ և պետ իմաստութեան Տէր Յիսուս Բրիստոս, որ դու միայն արկեր հիմունս պանծալիս մարդկեղէն բնութեանս զհրաշքս զաւրութեան քո աստուածութեանդ, ի կատարումն տնաւրինականաց քոց փըրկութեան եկիր կամաւորաբար ի չարչարանքս խաչի և մահու անմահ թագաւոր, զարկեալ պարտըս հայրենի լուծեր ժառանգդ Աղամայ, զամաւթ երեսացըն բարձեր թըքովն ամաւթոյ, զհարուածըս թըշնամոյն կրեցեր ի հարուածս եղեգան, զմերկութիւն մեղուցելոյն ծածկեցեր մերկութեամբ մարմնոյ քո աստուածացելոյ, զդատակնիք յանցանացն պատառեցեր քո դատաստանան, զդառնութիւն ճաշակացըն դառնութեամբ զեղոյն քաղցրացուցեր, զգատապարտութիւն փայտին բարձեր փայտին աւրհնութեան՝ յոր բեւեռեցար, տիգախոց կողիւդ զկողածին անէծսըն լուծեր, և ըզնախահայրն Աղամ յարտասուացըն դադարեցուցեր, և ըզխմամբ երկուց աղբւրարցն զհասարակաց բնութիւնս արդարացուցեր. ընկալ աշտմ...:

Պոհութիւն խնամոց քոց անեղ և տէր բոլորից, որ դու միայն իջեր ի զըժոխս ներքինս որսալ զիշխանն մահու, և ըմբռնեալ կորզեցեր ի ժանեաց նորա զնախահայրն Աղամ իւրովք ծընընդովք, և իշխանաբար բիւրովք ելեալ ի գերեզմա-

նէն վիժով կընքելով, և մըտեր առ աշակերտսն դրովքըն փակելովք ի սուրբ վերնատանն, որով զնոսա զարմանագրեցեր փըշմամբ հոգեւորականաւ, ճաշակեալ ի մեղուէ առ ի հաստատութիւն քոյոյ յաւութեանդ, զտարակոյս նոցա լուծեր, ըզդառնութիւն արտասուացըն ցամաքեցուցեր, զլըքեալ հոգիսն հաստատեցեր, զլուծութիւն մըտացն արձանացուցեր, զտըրտմութիւն փարատեցեր, զթերահաւատութիւն թովմայի ի մայր մերոյ հաւատոյս յաւերինեցեր. ընկալ այժմ . . . :

Սըրբաբանեալդ ի քերովբէիցըն քառակերպից և ի սրովբէիցըն սըրբաբանից Քրիստոս թագաւոր, որ ի բոլորումն պսակի տարոյ աւրհնեալ քաղցրագոյն քո տնաւրէնութեանդ ի լըրման սուրբ քառասնեկին ըզկնի հրաշակերտ քո յարութեանդ հաներ զաշակերտսն ի զլուխ լերինըն ձիթաստանեաց, ի ձեռն խոստման աւետեացըն Հաւր հրաշագարդեցեր, և համարձմամբ ձեռին քո հաստատեցեր, և ամբաշու ճանապարհաւ զեւլըս քո յերկինս ուղեւորեցեր, առեցելովն ի քէն կերպիւն Ադամայ, զոր փառաւք աստուածութեանդ թագ ի զլուխ զարդարեալ չքեղազարդ պայծառացուցեր, և հրաշալի տեսիւամբն գիմանալիսըն հրացուցեր, որք աղաղակելով անէին ով է սա որ գիմեալ գայ յնդովմա գեղեցիկ պատմութեանաւ արիւնաներկեալ, եւ բուռն զարուծեամբ զախոյեանըն վանեալ, խաւսի զարդարութիւն և իրաւունքս փրկութեան ազգի կորացելոյ, հընձան հարեալ զիշխանըն մահու առանց աւգնականի, սըրտմըտութեամբ ճմլեալ կոխելով յերկիր զնորայն եհեղ դառնութիւն, գայ թագաւոր իշխանութեամբ կերպարանն Ադամայ ի կերպարանս բանին Հաւր մըտեալ առ Հայր. ընկալ . . . :

Թ զաւըրս վերինս հրեշտակաց, հրեշտակապետաց և յամենայն երկնային զաւրաց գովասանեալդ և երկըրպագեալդ, զորս հիացուցեր քոյով աւրհեալ համբարձմամբդ թագաւոր երկնաւոր, միառմի աղաղակելով ըզսընթալի տնաւրէնութեան քո խոնարհութիւնդ, և յեկեղեցոյ ուսեալք ըզբազմազան իմաստութեան քո զմարդեղութիւնդ, ի ընուլ տառից հոգէպատում մար-

գարէիցըն տեսանողաց, սոսկալի ձայնիւ պետութեանցըն հրամայելով զդրանցըն համբարձումն, իշխանութեանցն ըզմուտըն մաղթելով թագաւորիդ փառաց և զնըստելըն ճոխութեամբ ընդ աջմէ Հաւր, ընդ որ սոսկացեալ տաւնէին գեղապարութեամբ զչնորհըս պանծալի աւուրս ընդ մանկունս եկեղեցոյ քո պատրաստութեամբ, զորոց ընկալցիս ամենապարզ և զաղերս աղաւթից որ զմերոյս փըրկութեան նորոգման տաւնէն զաւետիս, զուգակից երկնաձիր ճանապարհիդ զհեղինակըն խաշանց քոց բանաւորաց զհայրապետըն մեր զտէր . . . : եպիսկոպոսաւք քահանայիւք և սարկաւագաւք և բնաւին իսկ պաշտաւնէիւք եկեղեցականաւք, զվարդապետըս զըպրաւք և մանկամբք շնորհին ի քեզ հաստատեցելովք, և զորս յաշխարհական կարգէ զարս և զկանայս ուղղութեամբ ըստ քումդ իւրաւանց քաղաքաւարեալս, ըզծերս և ըզմանկունս, զերիտասարդս և զկուսանս, զիշխանս և ըզպետս, ըզզաւարժարս և զուսմիկս, պարգեւելով սոցայ առատապարզ և Տէր զպիտանացուն ի հանդէս փըրկութեան մերոյ, աւգոց բարեխառնութիւն և անդէոց պըտղաբերութիւն, բուսոց և տընկոց աննիւղութիւն, աղբիւրոց սոսատութիւն, և անձրեւածին ամպոց քաղցրութիւն, անասնոց բարեձընութիւն եւ մարդկան քաւութիւն եւ առողջութիւն: Ահա յիշեցես և ողորմեցիս հանգուցելոցն յուսով յարութեան յերեւման մեծիդ Աստուծոյ ի քում գալըստեանդ ի հասարակաց ի դատաստանիդ, խըղըրեմք:

Եւ եւս առաւել . . . : Զանձինըս մեր . . . :

Գովեալ և բարեբանեալ Քրիստոս թագաւոր խնամակալ և խաղաղարար, հրաւիրակ և կոչաւդ ի նաւահանգիստ քո առագաստին, պսակ տարոյ յարութեան մերոյ և նորոգումն սուրբ և հոգեւոր մեծի աւուրքո աւրհնեցելոյ, պաշտպանութեամբ ծնաւդ ի քո սըրբաբանի և մարմնարանի քոյդ մարգեղութեանդ բերկրեցելոյ և աստուածածնի, աղերսիւ և աղաչանաւք մեծին ի ծնունդըս կանանց յորովայնի խայտացելոյ և յանապատի բնակեցելոյ, աւետաբերին տիեզերաց ըզքեզ զառն և որդի Աստուծոյ դաւանողի, մաղթանաւք աւծութեան շնորհիւ թագաւորեցելոցն նախագահ աթո-

ՊԵՏՄԵԿԱՆ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՄՐՈՑՆԵՐ

ՀՌՈՍԿԼԱՅԻ ԴՂԵԱԿ

Ձ. — Հռոմկլայ Գստող կաթողիկոս-
նեւ. — Նախընթաց էջերու մէջ տեսանք
բոլոր այն պայմանները. որոնց տակ Ծով-
քի Հայրապետանոցը փոխադրուեցաւ
Հռոմկլայի դղեակը, իբր ապահով վայր։
Թէեւ Հռոմկլայի հաստատուն բնակութիւնը
աւելի ներսէս Շնորհալիի՝ քան Գրիգոր
Պաղաւտեմի անունին յարակցած մնաց,
բայց Աթոռին փոխադրութեան պաշտօնա-
կան բոլոր բանակցութիւնները վարողը,
անոր տիրապետութիւնը, իբրեւ բերդ և
իբրեւ Հայրապետանոց զայն զարդարելն ու
բարեկարգելը, յարակից բոլոր շինութիւն-
ներու հետ «եկեղեցի հրաշագան գմբե-
թարդ» կառուցումը կը պարտինք Պահլա-
ւունիի։ Կարճագոյն ժամանակի մէջ կա-
թողիկոսը իր գործակիցներով կրցաւ նո-
րըստաց Հայրապետանոցը դնել եկեղեցա-
կան աւանդութիւններու և կանոնապահու-
թեան հիմքերու վրայ, ուր հետզհետէ յա-
ռաջացան հօրը պաշտպանութիւնը կորսն-
ցնող և կաթողիկոս հօրեղբօրը հովանա-
ւորութեան ներքեւ մտնող և որդեգրուող
ապագայ Գրիգոր Տղայ կաթողիկոս և նոյն-
պէս եկեղեցական ասպարէզի հետեւող և

ռոցըն սըրբազանից, հրեշտակակերպ տես-
ւեամբ արի երջանկին նախնի վըկային սըր-
բոյն Ստեփաննոսի ըզդրունս երկնից բա-
ցողի և զանդրանիկը Հաւր տեսանողի,
նահատակութեամբ եւ հեղմամբ արեան
մարտիրոսացըն կատարելոց եւ խաչակիր
վարուք ընդ քեզ պըսակելոց, արգահա-
տութեամբ Հաւր մերոյ Գրիգորի Հայաս-
տանեաց լուսաւորչի և յանմերձանալիսըն
նուիրողի, բազկատարածութեամբ միան-
ձանց կատարելոց պըսակելոց ընդ քեզ յա-
ւուրըն մեծի։ Եւ այժմ ողորմեաց մեզ...

Հրատ, Ն. Վ. ԾովԱԿԱՆ

աստիճաններու մէջ յառաջացող Գրիգոր
Ապիրատ կաթողիկոս, Պահլաւունիի Շահան
եղբօր որդին, սովորութեան կարգ անցած
ժառանգական իրաւունքով, Պահլաւունիի
Հռոմկլայ փոխադրուելէն մինչեւ իր մահը
յիշատակութեան արժանի դէպքեր արձա-
նագրուած չեն, աւելի Ծովքի մէջ արդա-
րացուցած ըլլալով իր հայրապետութիւնը։
Հռոմկլայի մէջ ալ նոյն աւանդաւոր, հա-
ւատարիմ ու բարեսիրտ հոգեւորականն է։

Գրիգոր Մագիստրոսի հաւածանքներէն
խուսափելով դէպի Միջագետք իջնող Թոն-
դրակեցիներ սկսան պահ մը դա՛րձեալ
զբաղեցնել կաթողիկոսարանը։ Ասորինբը
իբր աւելորդապաշտութեան շատ աւելի
գիւրամէտ ժողովուրդ մը, Թոնդրակեցի-
ներու այս անգամ, հոգ չէ թէ տարբեր
անունով իրենց մէջ քարոզչութեամբ, կըր-
նային ընդարձակել անոնց գործունէու-
թեան դաշտը, նոր վտանգ մը յառաջա-
ցնելով ռամիկ դասակարգին մէջ։ Պահլա-
ւունի պարտականութիւն համարեց, իբր
առաջին փորձ վարդապետական և խրա-
տական նամակով մը աղանդաւորները ետ
կեցնել իրենց մօլորութիւններէն և նամա-
կին պատրաստութիւնը յանձնեց իր եղբօր՝
Ներսէս եպս. Շնորհալիին։

Բաւական մտահոգիչ խնդիր մըն էր
նաեւ Կիլիկիոյ Թորոս և Լամբրոնի Օշին
իշխաններու հակառակութիւնը։ Գրիգոր
Պահլաւունի Ներսէս եղբայրը կարգեց նախ
բանազնաց և յետոյ հաշտարար, վերջ տա-
լու համար իշխաններու մրցակցութեանց,
այնպիսի փափուկ ատեն մը մանաւանդ
երբ Բիւզանդիոնի Մանուէլ Կոմնենոս կայսր
հաշտ աչքով չէր դիտեր Թորոսի յառաջա-
ցումը, ի վրաս Յոյներուն ընդարձակելու
նպատակով իր իշխանութեան սահմանները։
Շնորհալի յաջողութեամբ կատարեց հաշ-
տարար պատգամաւորի իր դերը որ այնու-
հետեւ Լամբրոնի իշխանները Կիլիկիոյ իշ-
խաններուն զխաւորութիւնը ձանձնալով,
համերաշխ գործակցութիւն հաստատեցին
իրարու հետ։ Շնորհալի Օշին իշխանի հետ
եկաւ Մամեստիա՝ ուր կը նստէր Բիւզան-
դիոնի կայսերական դուքսը Ալեքս որ ու-
ղելով օգտուել Շնորհալիի ներկայութենէն,
որ իբր ճիստական Առաջնորդ Հայոց»,
կրնար իրեն բաւարարութիւն տալ և բա-
ցատրել Քրիստոսի եկեղեցւոյ մէջ գոյու-

թիւն ունեցող պառակտութիւններուն պատճառները: Դաւանական և ծիսական կարեւոր խնդիրներու վրայ երկար վիճաբանելէ յետոյ Ալեքս իշխանի խնդրանքով Ներսէս Շնորհալի Մամեստիոյ մէջ խմբագրեց Հայց. եկեղեցւոյ «Հաւատոյ Գիրքը» և Օշինի հետ Համբրոն վերադառնալէ և հոն պահ մը հանդիստ առնելէ յետոյ կը վերադառնայ Հոռմկլայ, իր նախապատիւ եղբօր Պահլաւունիի մօտ, 1165 տարւոյ ի վերջ, երբ սա 53 տարիէ ի վեր կը վարէր իր Հայրապետանոցին գործերը, աւելի քան եօթանասնամեայ, վիշտերու տակ ընկճուած և հիւանդութիւններով ալ տկարացած: Այս պայմաններու տակ կաթողիկոսը կ'ուզէ գործէ քաշուիլ և Աթոռին պարտաւորութիւնները վստահիլ իր Շնորհալի եղբօր: Պահլաւունի յարգելով օրինապահութիւնը ժողովի կը հրաւիրէ թեմերու եպիսկոպոսները, վարդապետներն ու վանականները և ժողովական որոշմամբ կը հաստատուի Ներսէսի ընտրութիւնը և 1166 Ապրիլ 17ի Ծաղկազարդի օրը կը կատարուի ձեռնադրութիւնն ու օծումը, իբր օգնական աթոռակից, քանի որ Գրիգոր Գ. ողջ է ու կը վախճանի գրեթէ տարի մը յետոյ, 1166ի Օգոստոս 8ին, ու կը թաղուի Հոռմկլայի մայր եկեղեցւոյ շրջափակին մէջ: Թէև շատ երիտասարդ տարիքի մէջ աթոռ բարձրացած, Պահլաւունի ցոյց տուաւ սակայն փորձառու անձի արդիւնքները և գովեստով յիշատակուած Ֆափ իր անունը, աւելի վարչական արդիւնաւորութեամբ՝ քան գրական վաստակներով, ուր ոչ նուազ կարողութեամբ ի յայտ եկաւ ս. գրական թարգմանութիւններով և ինքնագիր շարական ու տաղերով: Հոգիով ալ բարձր Ֆափ իբր բարեգործ ու եկեղեցւոյ պայծառութեանը նախանձախնդիր Հայրապետ որ ոչ միայն իր ազգէն պատուութեամբ ալլա օտար թագաւոր ու իշխաններէն ևս գնահատուեցան իր բարեմասնութիւնները: Հայ. եկեղեցին թէև տօնելի սուրբերու կարգը չէ դասած զինքը, սակայն անցուցած է Յայսմաւուրքի մէջ ու պատարագի մէջ կը յիշատակէ Գրիգորիսեանց հովուապետաց անունը, մեծ ու փոքր վկայասէրներով ընդհանրապէս (*):

Ծովքի զղեակին մէջ շուրջ 1100ին ծնած և Շուշիի կարմիրվանքի վանահայր Ստեփանոս Մանուկ վարդապետի ձեռքին տակ ուսած Սուրբ Ներսէս Դ. Ալայեցի Միջին դարու մեր եկեղեցական պատմութեան մէջ պիտի մնայ ամենէն լուսաւոր դէմքերէն մին, արժանի ո'չ միայն Շնորհալի կոչման, այլև վարչական բարձր կարողութիւններով օժտուած և պատմական շատ փափուկ շրջանի մը մէջ իր եկեղեցիին պայծառ զիմագիծը Հոռմկլի, Բիւզանդիոնի և Ասորական եկեղեցիներուն ձանձնող հայրենասէր կաթողիկոս: Օժտուած նմանապէս բանաստեղծական և երաժշտական տաղանդով, Շնորհալի դարերու ընթացքին և մինչև այսօր ապրեցաւ ու կը շարունակէ ապրիլ մեր ժողովուրդի հոգիին մէջ, նոյնացած անոր հետ իբր հարազատ զաւակը իր հոգեսէր ազգին: Գրական վաստակներով որքան հարազատ զաւակը իր հոգեսէր ազգին: Գրական վաստակներով որքան հարուստ, Ֆափ նաև վարչական անժխտելի անձ, հայրապետութեան կարճատե շրջանին իսկ ցոյց տալով իր անհուն սէրը իր եկեղեցիին, անոր ամէն աստիճանի սպասաւորներուն և ժողովուրդին, բոլորին մէջ արթնցնելով ու զարգացնելով բարոյական պարտաւորութեանց գիտակցութիւնը: Իր «Լնդհանրական Թուղթը», իբր տիպար գրութիւն մը իր տեսակին մէջ, կը շարունակէ այսօր ծառայել եկեղեցական կանոններու և բարեկարգութեան լաւագոյն ուղեցոյցը: Հոն, իր Լնդհանրականին մէջ, Շնորհալի ի յայտ կուգայ խոստապահանջ Հայրապետը, ծանօթ բոլոր այն մոլութիւններուն՝ որոնք հայ անպարտաճանաչ և անհոգ եկեղեցականներունը եղան, հայրապետներէն սկսած մինչև սարկաւազները, իր խստութեան միացնելով արդարև գործալի հօր մը քաղցր ու համոզիկեր շունչը:

Հոռմկլայի զղեակ Հայրապետանոցը ալլա հոգեւոր վերին պաշտօնատունն է Հայց. եկեղեցիին, իր բարեգարգութեամբն ու ներշնչած պատկառանքովը և հակառակ հայ իշխանական արքունիքէն ու զինուորական կեդրոնէն հեռու գտնուելուն, ու նոյնիսկ Հալէպի մահմետական սուլթաններուն գերիշխանութեան տակ, կը մնայ իր հոգեւոր բարձրութեան վրայ, մշտական

(*) Ազգապատում՝ Ա. Հառը, էջ 1349 - 1391:

յարաբերութեամբ արքունիքին ու զօրապետներուն ու մինչև Արեւելեան Հայաստանի Թեմակալներուն հետ: Պահաւունքի վերջին տարին Բիւզանդիոնի և Հռոմկլայի մէջ սկսած բանակցութիւնները կը շարունակուին Շնորհալիի օրով, երբ ինքն էր վարդապետ յոյ բանակցութիւնները: Բիւզանդիոնի Մանուէլ կայսր, Ղուկաս Պատրիարք և արքունական ու սինոտական շրջանակները քաջալերուած Շնորհալիի պատգամաւորութեան մէջ ցոյց տուած սիրալիր, եղբայրական վերաբերմունքէն և «Հաւատոյ Դիր»ին մէջ յայտնած իմաստուն գաղափարներէն, նոր փորձի մը ձեռնարկեցին, յօգուտ եկեղեցական միութեան և իմացուած չըլլալով որ Դիրգոր Պահաւունքի արգէն վախճանած է, Մանուէլ կայսեր կողմէ նամակ մը գրուեցաւ և հայազգի Սմբատ պալատականին հետ ղըրկընեցաւ Հռոմկլայ, հրաւիրելով Շնորհալին՝ որ Կ. Պոլիս երթայ ու «ամենայն զգուշութեամբ և պատրաստութեամբ և սրբազան պատրիարքին ու սուրբ աստուածային ժողովին հետ» միութեան գործը քննեն ու կարգադրեն: Մանուէլի հրաւերը քաղաքավարութեան և եկեղեցական կանոններու և պատշաճութեանց դէմ էր և վիրաւորական: Ներկայիս տիրող աշխարհիկ մտայնութեամբ իսկ շատ աւելի կը յարգուին պատշաճութիւնները երբ բարձրաստիճան հոգեւորական մը կը հրաւիրուի պարզ հանգէսի մը կամ պաշտօնական սեղանի մը: Դիտենք որ շատ հինէն սիրալիր եղած չէ Բիւզանդիոնի արքունիքին ու «Տիեզերական» պատրիարքութեան յարաբերութիւն ու վարմունքը դէպի հայ արքունիքն ու հայ կաթողիկոսութիւնը, բայց այն օրէն ի վեր որ կայսրութեան հարաւրեւելեան նահանգներուն վրայ աւելի քան դարէ ի վեր հայկական իշխանապետութիւն մը կազմուած էր և ազգին հոգեւոր նուիրապետութեան բարձրագոյն աթոռը նոյն իշխանութեան սահմաններուն մէջ էր ու կայսրութիւնը տակաւ կը տկարանար սահմանակից այլազգ պետութիւններէն, ժամանակը պատեհ էր որպէս զի բոլոր քրիստոնեաները մէկ հօտի վերածելու երազային ծրագրով, Հայ. եկեղեցին իր քաղաքական ու զինուորական իշխանութեամբ առնէր իր հոգեւոր իրաւասութեան

տակ ու Կիլիկեան նորահաստատ իշխանութիւնը տակաւին չզօրացած ու չընդարձակուած, զայն վերածէր գաղթային կիսանկախ ճորտութեան մը: Այս էր Մանուէլի հետապնդած գաղտնի մտադրութիւնը, համաձայնութեամբ ու զրգոււմով պատրիարքին, սինոտին ու զինուորական պետներուն: Բիւզանդիոնի կայսերական ու եկեղեցական իշխանութիւնները Հռոմկլայի որքան զինուորական, նոյնքան հոգեւորական բերդին մէջ իրենց դէմ կը գտնէին Պահաւունքիներու արիւնէն սերած Շնորհալի մը, որ պատեհ ժամուն կարող էր առիւծի մը պէս մօնչել, երբ հարցը Հայ. եկեղեցին իր անկախութենէն զրկելու շուրջ կը դառնար: Կաթողիկոսը շուտով ըմբռնեց կայսերական նամակին գաղտնի ծալքերը և ճարտարամիտ նրբութեամբ ուղեց Յոյներուն գլուխը դարձնել անոնց կազմած նենգամիտ ծրագիրը: Ոչ միայն կը մերժէ քաղաքավար դարձուածներով Բիւզանդիոն մեկնել կամ տեղը փոխանորդ մը ղրկել, այլ հայ հոգեւորականի վեհանձնութեամբ կայսրը կը հրաւիրէ «արեւելք գալ», որպէս զի կարենայ իր աչքերովը տեսնել թէ հայ ժողովուրդն ու հայ հոգեւորականութիւնը ինչպէս կապուած են Հայ. եկեղեցիին, անոր գաւառութեանն ու աւանդութեանը և կարենայ իրմէն լսել բոլոր այն նենգութիւնները և նեղութիւնները՝ որոնք հայ ժողովուրդին վրայ գործադրելու զուգահեռ յոյն հոգեւորականներէն և զինուորականներէն: Որպէս զի Բիւզանդիոն իր սինոտով ու արքունիքով կարենար աւելի յանձնապատասխան կերպով պատասխանել «վասն միաբանութեան հաւատոյ» Հռոմէն եկած հրաւերին, փորձեց դարբնու իր անկախութիւնը պահել գիտցող Հայ. եկեղեցին և անոր միջոցաւ ասորական եկեղեցին իր մէջ ձուլած ներկայացնել: Քաջատեսակ միաւորութեան, բայց չէր հանդուրժեր երբեք որ անջատ ու իր անկախութիւնը պահած եկեղեցիներէն մին իրր ծառայ կամ հպատակ ընդունուէր քրիստոնէութիւնը իր իր սեպհական ստացութիւնը նկատած Հռոմի կամ Բիւզանդիոնի եկեղեցիներէն: Դժբախտութիւն մըն է որ ո՛չ Հռոմ և ո՛չ ալ մանաւանդ Բիւզանդիոն, տարուած կրօնական

մոլեռանդութենէ, չկրցին տեսնել այն ահաւոր վտանգը որ բոլոր քրիստոնեաներուն կը սպառնար Մերձաւոր Արեւելքի մէջ իսլամութեան զօրանալովը: Եկեղեցական միութեան անկեղծ ու արամարանական համոզումը Շնորհալիի և իր ազգին քով շատ աւելի հրամայական պահանջ էր քան Յունաց մօտ, որ միութիւնը եղբայրական համագործակցութեան մէջ փընտուելու տեղ, փառքի և տիրապետութեան մէջ որոնել սիրեցին, մինչև որ հարաւային անապատներու աւազուտ ամայքներէն բարձրացող փոթորիկը եկաւ ու կլանեց քրիստոնէական բարոյականով սնած ընդարձակ տարածութիւններ: Ինչպէս Ալեքս իշխանին ուղղած հաւատոյ առաջին գրին՝ ու Մանուէլ կայսեր ուղղած երկրորդ գրին մէջ ևս Շնորհալի կը ներկայանայ Հայց. եկեղեցւոյ աւանդութիւնը յարգող հոգեսէր ու ազգասէր Հայրապետը:

Երբ Շնորհալին եկեղեցւոյ զիրքը հաստատուն պահելու մտադրութեամբ կ'աշխատէր, ասդին կիլիկիոյ իշխանութիւնը նոր պատահարներու առջև կը գտնուէր: Թորոս իշխանապետ կը վախճանէր 1168 Մայիս 11ին, որով իր անչափահաս Ռուբէն որդին յաջորդ հռչակուեցաւ իր Թովմաս իշխան մեծ հօր խնամակալութեամբ: Թորոսի եղբայրը Մլեն Հալէպի սուլթանին բանակով Թովմասի վրայ եկաւ ու զայն ստիպեց ապաստանիլ Անտիօքի լատին իշխաններու մօտ և մանուկ Ռուբէնն ալ փախցուցին Հոռմկլայ, Շնորհալիի պաշտպանութեան և հոն ալ մեռաւ անծանօթ պարագաներու տակ: 1170ին երբ Մանուէլ կայսր հունգարական և սերպիական պատերազմներէն յետոյ երկիրը պահ մը հանգարտած տեսաւ, դարձեալ ձեռք առաւ հայոց հետ միաբանելու խնդիրը և այս անգամ թղթակցութեան ձեւը փոխելով, Հոռմկլայ զրկեց երկու պատգամաւոր, Թէորիանոս Մագիստրոս և հայազգի Յովհ. Ութման կրօնաւորը, որոնք կայսերական նամակով ներկայացան Շնորհալիի, կրկնեցին առաջին երկու բանակցութիւններով յուզուած խնդիրները և Շնորհալիի տուած նոր գրութեամբ մը վերադարձան Բիւզանդիոն: Ներսէս հայրապետական գործունէութեան յիշատակներուն կապուած մնացած է Արեւորդիներու դարձը, սա ալ հայ թոնգրակեցիներու

նման աղանդ մը: Ասոնք արեւի պաշտամունքին համընթաց, կը պաշտէին սատանան ու բարտիի ծառը, ներկայ եէզիտիներու կրօնական պաշտամունքը յիշեցնող: Ասոնցմէ խումբ մը փափաքելով Հայ. եկեղեցիի գիրկը ընդունուիլ, Շնորհալի իրեն յատուկ քրիստոնէական ոգիով, կը հրաւիրէ զիրենք խոստովանութեան, մկրտութեան և հաղորդութեան, քահանաներուն հրամայելով անոնց հոգեւոր մատակարարութիւնը: Ծիսական գործերու կարգին Վարդան պատմիչ կը գրէ որ Շնորհալի իր եօթը տարուան կաթողիկոսութեան տարիներուն միայն եօթը եպիսկոպոս ձեռնադրեց: Յարաբերական գործերու կարգին զիտելի է որ Շնորհալի ճանչցուած է միշտ անկեղծ բարեկամ մը Յոյն և Ասորի եկեղեցիներուն և եկեղեցական միութեան համար յստակօրէն յայտնած է իր տեսակէտը: Թէև 1172 տարւոյ վերջերը Բիւզանդիոնէն զարձեալ Հոռմկլայ կը հասնին Թէորիանոս Մագիստրոս և Յովհաննէս Ութման վանահայր, շարունակելու համար ընդհատուած բանակցութիւնները, բայց նոյն քաղաքավար բայց անզիշող Շնորհալին Մանուէլ կայսեր և Միքայէլ պատրիարքի առաջադրած ինը պայմանները կը մերժէ ընդունիլ, այս անգամ ևս յայտնելով այն՝ ինչպէս որ արտայայտուած էր նախորդ բանակցութիւններուն, փափկութեամբ յիշեցնելով որ առանց աղգային ժողովի և Արեւելեան եպիսկոպոսներու և վարդապետներու հետ համաձայնութեան, ի վիճակի չէր պատասխանելու և թէ ձմեռ եղանակին անհնար էր ժողովի գումարումը: Պատգամաւորներ ստանալէ յետոյ կաթողիկոսին զոյգ նամակները, կը դառնան Կ. Պոլիս: Շնորհալի թէև կը ծրագրէ, հակառակ իր հիւանդագին վիճակին, ազգային-եկեղեցական ժողով գումարել, բայց պատմական ոեւէ փաստ չկայ հաստատող որ բոլոր թեմերուն շրջաբերական հրաւեր զրկած և ժողով գումարուած ըլլայ, նոյնիսկ ուղեւոր օգտուելի իր մահուան առթիւ Հոռմկլայ հաւաքուած եպիսկոպոսներու ներկայութենէն: Բիւզանդական կայսրութեան և Յոյն պատրիարքութեան համար կիլիկեան նորահաստատ իշխանութիւնը կիսանկախ վիճակ մը ունէր ու անոր սահմաններուն մէջ գտնուող քրիստոնեայ հայեր

պէտք է ընդունած ըլլային յունադաւանութիւնը, առանց խորհելու որ անցեալի բոլոր փորձերը ապարդիւն մնալով, ի զուրէր նորը փորձել։ Իրողութիւնը այս ըլլալով մէկտեղ, յայտնի էր որ Շնորհալիի գրութիւնը փափուկ էր, տեսնելով որ Կիլիկիոյ և Լամարոնի իշխող իր որդիները կը գտնուէին բիւզանդական թեւարկութեան տակ ու բանակցութեանց ընթացքին անդգոյշ քայլ մը կրնար վտանգել իշխանութեան գիրքը։ Ու նոյն հոգեկան ճմուռներու տակ չկրնալով բարդութիւններու տոկալ 1173 Օգոստոս Աստուածածնայ տօնի օրերուն կը վախճանէր 73 տարեկան հասակին մէջ, իր հովուած եկեղեցին իր բոլոր աւանդութիւններով փոխանցելով իր յաջորդին։ Մեծ են իր թողած վաստակները։ Հայկական ժամագիրքը՝ զոր ամբողջութեամբ գոց կ'արտասանէ ինչպէս հայախօս, նոյնպէս թրքախօս, արաբախօս ու քրտախօս հայը, ծայրէ ծայր լեցուն են իր շարականներով, բոլորն ալ իր կողմէ եղանակաւորուած։ Մեր շարականներուն մէջ ընդարձակ ցուցակ մը կը կազմեն իրեն վերագրուածները, առանց հաշուելու բազմաթիւ մեղեդիները, տաղերը և գանձերը, թէ՛ երգելով և թէ՛ գրելով, իբր երաժշտութեան վարպետ։ Հնագոյն ժամագիրքերու բաղդատական քննութեամբ կը տեսնենք որ Շնորհալիի մահէն երկար տարիներ յետոյ, իր յօրինած երգերուն ու տաղերուն մեծ մասը դեռ անցած չեն կանոնական ժամագիրքերու մէջ և ԺԳ. դարու վերջերն է որ մօտաւոր նոյնութիւն մը կը տեսնենք ժամագիրքերու և շարականներու մէջ։ Երբ Ե. դարէն յետոյ փակուած կը տեսնենք տօնելի սուրբերու ցանկը, նկատելի է որ Օձնեցիէն ու Նաբեկացիէն յետոյ, Կլայեցին ունինք միայն Տօնացոյցի անցած, ինչ որ կը յատկանշէ իր աղօթմանութիւն ու սրբակեաց, ճշնոդական կեանքը^(*)։

ԱՐՏԱԽԱՋԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Շարունակելի)

ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

ՖԻՐԱՆՍԱԿԱՆ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԵՔ ՍԻՒՆԵՐԸ

III.

ՏՊԱԽՈՐԱՊԱՇՏ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԻՒՆ

Ֆակէի վերլուծական և վերկառուցական քննադատութեան քով, և dogmatisme-ին դէմ, Պրիւնըթիէրով ներկայացուած, կը կանգնի Տպաւորապաշտ Քննադատութիւնը, պատկերազարգուած՝ Jules Lemaître-ով և Anatole France-ով։

Երբ մէկը սկսի Ֆակէէ գիրքի մը ընթերցումը, աւարտելէ ետք Պրիւնըթիէրէ երկ մը, օտար տեղ չգգար ինքզինք։ Հակառակ տարբերութեան՝ ոճի, մեթոտի, թօնի և մթնոլորտի, երկու քննադատներուն միջև կան շատ նմանութիւններ։ Աննկատ թողունք, սա վայրկեանին, ամենէն աւելի տեսանելին, այսինքն յաճախակի նոյնութիւնը եզրակացութիւններու որոնց կը յանգին իրենց ուսումնասիրութիւններուն մէջ։ Այս նոյնութիւնը կամ նմանութիւնը, որքան ալ ուժգին ըլլայ, կարելի է զայն նկատել պատահական, և մերժել ամէն վարկ հետեւութեանց որոնք զայն պիտի առնէին որպէս մեկնակէտ։

Բայց որքա՞ն ուրիշ շփման կէտեր՝ երկու երկերուն, երկու հեղինակներուն միջև։ Պրիւնըթիէրին ինչպէս Ֆակէին մօտ, կը գտնենք ստուգութեան նոյն ցանկութիւնը, աւելի՛ տաժանելի, աւելի ցաւագին առաջինին մօտ, աւելի՛ խաղաղ, աւելի վստահ երկրորդին մօտ, նոյն կասկածը՝ ենթակայականութենէն, աւելի զայրացկոտ և կատաղի մէկ կողմէն, աւելի հանգարտ և նուազ չարակամ միւսէն։ Նոյն հոգը վերջապէս, երկուքին ալ մօտ, կարելի եղածին չափ պակաս հակասելու ինքզինք, ստանալու համար մեր վստահութիւնը, արժանի նկատուելու՝ իբր վստահելի առաջնորդ ամէն ընթերցողէ որ կը փափաքի չթափառիլ գրականութեան փապուղին մէջ։

(*) Ազգապատում՝ անդ, էջ 1399 - 1446։

Նման ո՛չ մէկ բան՝ Տպաւորապաշտ-ներուն մօտ։ Սկզբունքային ամէն հարցի վրայ, անոնք հակակարծիք են dogmatiste-ներուն, կը պայքարին Պրիւնըթիէրի գեղադիտական տեսութիւններուն դէմ, կ'ու-րանան անոր վարդապետութեան ամենէն ամուր կէտերը, բաւականաչափ արհամար-հանք չունին անոր «ստուգութեան ահռելի ունակութեան» հանդէպ, և տեսնելու է ի՞նչ հրճուանքով այս մարդիկը, որ մեզի կը խօսին այլոց երկերուն մասին, կը յայ-տարարեն իրենց անկարողութիւնը իրենք իրենցմէ դուրս ելլելու, անկարողութիւն՝ որ պիտի զարնէր, եթէ հաւատանք իրենց, և նոյն չափով, իրենց dogmatiques հակա-ռակորդները։

Տպաւորապաշտ Քննադատութեան ա-ռաջին վերաբերումը մերժումն է dogma-
tique քննադատութեան բոլոր հաստատում-ներուն։ Տպաւորապաշտութիւնը կը ստեղծի հակառակելով։ Անոր կեցուածքին մէջ ա-ւելի տեսանելին՝ յամառ և ժպտուն ժըխ-տումն է որ կը կազմէ անոր պահպանակը։

Ուրանալը դիւրին կրնայ թուիլ։ Ա-պացուցանել ճշդութիւնը ժխտումներուն՝ նուազ դիւրին է։ Եւ արտադրել ինքն իսկ, հակառակ ժխտումներուն, կամ աւելի շի-տակը համաձայն ժխտումներուն պարփա-կած դրական գաղափարներուն, ա՛նկաս-կած, շատ աւելի դժուար է տակաւին։ Անխոնջ ճարտարութեամբ մը հանգերձ, Lemaître և France կը կրկնէին իրենց վիթոսի, կը կառուցանէին շնորհալի, նուրբ, մտա-ցածին շէնքերը իրենց քննադատական փորձերուն, ուր կը զարմանանք երբեմն հանդիպելու այնքան ողջմտութեան՝ հեգ-նանքի տակ, և այնքա՛ն տեսական և ա-ռողջ տեսութիւններու, ստահակութեան արհամարհոտ անճահութեան տակ։

* * *

ՏՊԱՒՈՐԱՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ

Քիչ կարեւոր է գիտնալ, dogmatiste-ներու և Տպաւորապաշտներու այս երկար հակաճառութեան մէջ, թէ որոնք եղան վէճը յարուցանողները և թշնամութեանց սկսողները։ Վիճաբանութիւնը անվրիպելի էր, եւ վերահաս՝ անհամաձայնութիւնը,

այս երկու ա՛յնքան աննմանակ կերպերու ներկայացուցիչներուն միջև, իմանալու գրական քննադատութիւնը, անոր գործա-դրումը և դերը։

Ծեծուած հարցերուն կարեւորութեամբ, հակաճառութեան տեղութեամբ, երկու կողմերէն ալ ցուցադրուած տաղանդով, ինչպէս նաև յատկութեամբն անոնց որ անոր մասնակցեցան, dogmatiste-ներու և տպաւորապաշտներու վէճը մեզի կը յիշե-ցընէ սա միւս հռչակաւոր վէճը, որ բռնկցուց, XVII^{րդ} և XVIII^{րդ} դարերուն, հի-ներու և նորերու կողմնակիցները։ Թերեւս անկարելի պիտի չըլլար գտնել, երկու վէ-ճերու միջև, կարգ մը նմանութիւններ։

Պարզենք հակաճառութեան խորքը, այսինքն Տպաւորապաշտներու տրտունջ-ները dogmatique քննադատութեան դէմ։

Այս տրտունջները աւելի աչքառու են իրենց կարեւորութեամբ քան իրենց թիւով։ Տպաւորապաշտները կը բաւականանան կրու-ուելով փաստերուն դէմ որոնցմով մարդիկ փորձեցին հաստատել կարելիութիւնը առա-կայական անանձնական քննադատութեան մը. առ երեսս կողմ կը բռնեն dogmatique քննադատութեան հաստատումներուն դէմ, և կը հպարտանան աւերելով հիմերն իսկ որոնց վրայ ան կը հանգչի. արդ՝ որո՞նք են այդ հիմերը։

Յայտնապէս Տպաւորապաշտները պի-տի չյարձակին մի միայն այս կամ այն մասնաւոր dogme-ին վրայ, այս կամ այն քննադատին վրայ։ Պիտի չուշանան ապա-ցուցանել թէ, օրինակ, որքա՛ն սխալ է միջավայրի տեսութիւնը, Taine-ին սիրելի, կամ սեռերու եղափոխութեան՝ Պրիւնը-թիէրի։ Անոնց փառասիրութիւնը կ'ուղղուի աւելի վեր և կ'ուզեն համոզել բոլոր ա-նոնք՝ որ հաւատք ունին կարելիութեան վրայ հաստատելու առարկայական քննա-դատութիւն մը, թէ պատրանք է։

Իրենց դատումներուն ամուր հիմ մը տալու ցանկութեամբ, dogmatiste-ները կոչ-ըրին աւանդութեան կամ դրութեան վե-րածուած շարք մը ճշմարտութեանց. յայտ-նեցին պատմական կամ գիտական ձգտում-ներ և հաստատեցին միտքի՝ տիեզերական և անփոփոխ կարողութեան վրայ կարե-լիութիւնը ինքնիրմէն դուրս ելլելու և ըլլալու, հետեւաբար, առարկայական։

Տպաւորապաշտները, բնականաբար կը յամառին յայտնաբերել աւանդութեան ունայնութիւնը. փութկոտ են ապացուցանելու թէ որքան վտանգաւոր և վնասակար է գրութեանական ոգին, կը հպարտանան ոչինչի վերածելուն, քննադատութեան մէջ, գիտական հաւակնոտ ճշմարտութիւնները, կը հռչակեն անկարելիութիւնը ինքնիրմէն դուրս ելլելու. և, վերջապէս, սրտանց կ'ուզեն մեզ համոզել թէ միտքը խաբուսիկ առաջնորդ մըն է, զոր արհամարհել պէտք էր աւելի քան հետեւիլ անոր:

Հետեւինք անոնց՝ այս տրտունջներու պարզումին մէջ:

Իր անունով խօսելով, կատարեալ անկեղծութեամբ մը, և կշտամբուելու վտանգով հմուտ ժողովէն Ֆրանսայի ուսուցչապետներու և ասոնց «լաւ խորհող» աշակերտներուն ամբօխէն, այսինքն ամէն մարդէն, կամ գրեթէ, Jules Lemaitre կը հռչակէ անկարելիութիւնը ուր կը գտնուի ստորագրելու սքանչական դատումը որ կը զնէ Bossuet-ն առաջին կարգին, XVIII-րդ դարու մեծագոյն գրողներու: «Անկեղծօրէն, ի՞նչ ալ ընեմ, միշտ ճիշդ մը պէտք ունիմ կարդալու համար Bossuet-ն . . . ինծի հաճոյք չպատճառեք ան . . . իմ յանցանքս է, եթէ աւելի կը սիրեմ կարդալ զԼուիս մը Renan-էն, քան քարոզ մը Bossuet-էն, Nabab-ը քան Princess Clèves-ը, և այսինչ կատակերգութիւնը Meilhac-ի և Halévy-ի քան կատակերգութիւն մը Molière-էն իսկ»:

Ասոր՝ ո՛չինչ պատասխանելիք, եթէ ոչ որ քննադատի մը զգացումը, մարդոց ամենէն նրբամիտն իսկ ըլլայ ան, պիտի չկըրնար նախարժեք մտածուած դատումին դէմ գրեթէ միաձայնութեան միւս քննադատներուն, ոչ ալ բազմադարեան կարծիքին դէմ կիրթ հանրութեան: Սակայն Lemaitre նորէն կ'անցնի յարձակողականի և բազում անգամներ, մեզի կը թելադրէ այն գաղափարը թէ աւանդական դատումները կը փոխանցուին և կը տեւեն միայն շնորհիւ մարդոց մեծ մասին մտաւոր ծուլութեան. թէ անոնք պտուղն են կեղծիքի մը առաւել կամ նուազ անգիտակից և թէ, հետեւաբար, քննադատը որ կ'ըմբոստանայ ընկալեալ և ոչխարային այս սքանչացումներուն դէմ, չէ այնքան առանձին որքան

կարծել տալ կ'ուզուի, որովհետեւ բարձրաձայն կ'ըսէ ա՛յն ինչ որ ուրիշ շատեր կը խորհին . . . երբ մարդ «Malade imaginaire»ի էջ մը կարդայ, Lemaitre կը գրէ՝ «կը վախնայ, մտածելով այդ մասին, թէ աշխարհը աշխարհ ըլլալէն ի վեր, առաջնորդուած ըլլայ Diafoirus հօր և որդիէ: Այդ երիտասարդ ապուշը (Thomas Diafoirus) որ այնքան ուժեղ դարձած, սորված՝ այնքան բաներ առանց ոչինչ ըմբռնելու, գուք չէ՞ք, ես չեմ: Չե՞նք ամէնքս, կէտով մը, Diafoirus-ներ: Մեր կրթութիւնը չէ՞ եղած նոյնքան ձեւական, և բաւերով չէ՞ որ կ'ապրինք: Ո՞վ գիտէ թէ մեր ստացած գաղափարներուն միջև որոնցմով ամենէն աւելի ապահովուած կը կարծենք, չկան խղճալի անհամութիւններ: Առանց կասկածելու այդ մասին չե՞նք ծիծաղելի երկչոտութեամբ ճշմարտին առջև: Դժբախտութիւնն այն է որ չենք կրնար նոյն իսկ զատել թէ ո՞ր աստիճանի և ինչի՞ վրայ մեզ գոհ եմք կամ խաբուած սովորութեանք եւ աւանդութեանք»:

Ահաւասիկ, լաւ է: Մենք զոհն ենք աւանդութեան: Եթէ գէթ սխալանքներուն այս տիրուհին դոհանար մեզ ստերիլութիւն երբեմն, և պատահաբար: Բայց ոչ: Ան մեզ կը խաբէ միշտ: Lemaitre կ'արտասանէ սա անսրբազրելի խօսքերը՝ «աւանդութիւնը գրեթէ ամբողջութեամբ պայմանագրական, արուեստական է»:

Պարզելու համար Տպաւորապաշտութեան դիրքը աւանդութեան նկատմամբ, տուինք խօսքը Jules Lemaitre-ին, կրնայինք զայն անցնել France-ին, որ նոյն կարծիքները կը յայտնէ անվեհերութեամբ մը ժխտումի, որ ոչինչ կը զեղչէ քննադատին սովորական պայծառութենէն, երկու հեղ կ'արտայայտէ, նոյն եղբերով, իր բացարձակ արհամարհանքը աւանդութեան նկատմամբ. «հիմնաւորելու համար քննադատութիւնը մարդիկ կը խօսին աւանդութեան և համայնական հաճութենէն: Չկայ ատանկ բան . . . ամենուն սքանչացած երկերը ոչ ոքին քննածներն են»: Նմանողութեան ոգիէն տարուած, սքանչանալ կը ձեւացնեն մարդիկ այն գործերուն վրայ որոնք նախապէս ստացած են քանի մը քուէ: Ընդհանուր հիացումը, միաձայն հաճութիւնը «չունին ո՛չ ինքնաբխութիւն,

ոչ նշանակութիւն, ոչ արժէք, ոչ ալ՝ ոչ մէկ նկարագիր»։

Théodore de Banville-ն իր *Traité de versification française*-ին մէջ գլուխ մը ունի՝ խորագրուած «Բերթողական ազատութիւններ»։ Այդ վերնագրին տակ կարելի է կարգաւ սա միակ յառաջադրութիւնը՝ «Ձկան»։ Կատարելապէս յստակ է այս։ Հեղինակը չուզեր թոյլատրել քերթողական ազատութիւնները։ Ան կը դատապարտէ զանոնք անբողոք։ Աւելին կ'ընէ՝ կ'ուրանայ անոնց գոյութիւնը։ Նոյնը կ'ընեն մեր Տպաւորապաշտները։ «Աւանդութենէն կը ճառեն», կը պոռան անոնք։ «Անանկ բան չկա՛յ»։ Բայց՝ Տպաւորապաշտները, նուազ խոհեմ, քան Banville, տալ կ'ուզեն իրենց վճիռին պատճառները։ Եւ կը շփոթին իրենց «նկատելիներուն» մէջ։ Այդ աւանդութեան, որ գոյութիւն չունի, մին կը մերժէ անոր՝ «ինքնաբխութիւն», «իմաստ», «արժէք», «նկարագիր»։ Ասիկա՝ արտայայտել է քիչ մը շատ բարկութիւն ընդդէմ զուտ ոչինչի . . . ասիկա շատ յոգնութիւն յանձն առնել է խորտակելու համար դուռ մը որ բաց կը նկատէին . . . միւսը կը մերժէ «անկեղծութիւն» նոյն անգոյ այդ աւանդութեան և, ընդհանրապէս, զայն կ'որակէ արուեստական։ Diafoirus-ներու տեղ անցնելու վտանգով, կը փորձուինք, կրկնուած այս ժխտումներուն դիմաց, պատասխանել պարզապէս՝ — և յետո՛յ, երբ կրկնած ըլլաք բոլոր թօներու վրայ թէ աւանդութիւնը գոյութիւն չունի, թէ ստութիւն է, խաբող, անմիտ, թէ այս ինչ է, այն ինչ է, և թէ ոչինչ է . . . երբ յեղյեղած ըլլաք միշտ, — օ՜ շատ հաճելի — նոյն բանը, աւելի՞ յառաջացած պիտի ըլլաք։ Աւանդութիւնը պիտի դադրի՞ գոյութիւն ունենալէ, որովհետեւ դո՛ւք կ'ըսէք։ Եւ անոր վրայ հիմնուած դատումները այդպէսով խաբխուլ պիտի դառնան։

Ճշմարտութիւնն այն է որ միակ կերպը մաքառելու աւանդութեան դէմ, աղպացուցանելն է որ ան կը սխալի այս ինչ մասնաւոր կէտին վրայ, յետոյ միւս այն ինչ, յետոյ ուրիշ այդ ինչ։ Պէտք է սըրբագրել սխալը ընդհանրապէս ընդունուած որ կ'ուզէ Corneille-ն ըլլայ մեծ բանաստեղծ մը, և Racine՝ ուրիշ մը, և Molière՝ երրորդ մը։ Պէտք է ուղղել դատումը որ

կը վտարէ անարդար մոռացութեան մը մէջ Quinault-ն, Capistran-ը, Pradon-ը . . . Խուճը «չհասկցումներուն» և «արհամարհումներուն» որ զարչիլի աւանդութիւնը կը ճնշէ։ Պէտք է . . . բայց չեն ընեն, և արդարօրէն, եւ քանի որ այս ձեռնարկը դժուար կրնայ թուիլ և այս գրաւն՝ անտանելի, ստիպուած ենք խօստովանիլ թէ բոլոր ժխտումներն ալ նկատուելու են անարժէք, ինչ ալ ըլլայ նոյն իսկ թաքուն բնազդը անկասկածեան զոր անոնք կը թուին ունենալ իբր առաքելութիւն շոյելու մեր սրտին խորը։

Եւ որովհետեւ Տպաւորապաշտները չեն մերձ ի մէկ հակասութիւն, դիւրաւ կարելի է գտնել իրենց դրութիւններուն մէջ հաստատումներ որոնք դէմ են իրենց հակաւանդապահական ձգտումին, և մէկէ աւելի էջեր ուր անոնք կը հաստատեն անմեղօրէն թէ կան գրագէտներ «որոնք գոյութիւն ունին» խոստովանութեամբն իսկ ընտրանիին «իրապէս զարգացած Mandarin-ներու»։ Ի՞նչ ըսել է այս՝ եթէ ոչ աւանդութիւնն ու համաշխարհային հաւանութիւնը ունին անկասկածելի իրաւունքներ։

Աւանդութեան իր կապը միայն մին է գանգատներէն Տպաւորապաշտներու dogmatique քննադատութեան դէմ։ Անոնք կը վերագրեն անոր տակաւին ուրիշ շատ յանցանքներ, մանաւանդ անոր դրութենական ոգին։ Ի՞նչ կ'ուզեն ըսել այդու։

Առիթն ունեցանք արդէն քննելու նման առարկութիւն մը, բանաձեւուած E. Faguet-էն, իր յտակատեսութեամբ և իր սովորական չափաւորութեամբ։ Faguet-ն մեզի կը յայտնէր իր կասկածը ընդհանուր գաղափարներուն նկատմամբ։ Որովհետեւ անոնք արգելք կը հանդիսանան անոր՝ որ առանձնապէս կը սիրէ զանոնք, նկատի առնելու իրականութիւնը առանց կանխակալութեան։ Անոնք կը քողածածկեն հետախոյզ իմացականութիւնը, ուսումնասիրութեան առարկան։ Սակայն օգտակար է ունենալ այդ համայնատեսութիւններէն, համակարգ և համեմատել, նոյն իսկ հարկաւոր է ունենալ անոնցմէ։ Այդ գինով միայն մարդ կ'ունենայ շարունակութիւն մը իր խուզարկութեանց մէջ և լրջութիւն մը՝ իր հաստատումներուն մէջ, — և կը

նպաստէ ձեռնարկուած ուսումնասիրութեանց յառաջխաղացումին:

Յիշենք բանաձեւը որով Ֆակէն կը սահմանէր ամէն գրութիւն, ցոյց տալով, նոյն ժամանակ, առաւելութիւններն ու թերութիւնները որ ան կը ներկայացնէ՝ «գրութիւն մը, աշխատանքի մեթոտ մը՝ նախագիր ցանկ նիւթոց մըն է. — է՝ նաև մեր նկարագրին մէկ արդիւնքը»:

Տպաւորապաշտները հետու են ուրանալէ գրութենական ոգիին առաւելութիւնները: Կը պատահի երբեմն նոյն իսկ որ անոնք արտայայտեն շատ բարեբախտօրէն անոր բարիքները: Այսպէս, խօսելով Taine-ի երկին մասին, Lemaître կը գրէ՝ «մարդ նոր ճշմարտութիւններ կը գտնէ միայն մեծ կողմնակալութիւններով որոնք նոյնքան վրիպանքներ կը յառաջացնեն: Ինչ հոգ, ճշմարտութիւնները կը մնան: Նոյնպէս, դատելով Պրիւնթիէրին վարդապետութիւնը և հաւատքը գերընտրութեանը վրայ սկզբունքներուն որոնց կը վերաբերէ ամէն բան, «Ժամանակակիցներուն» հնդինակը կը խոստովանի թէ «այդ հաւատքը, այդ վստահութիւնը հոյակապ է. մեծ ուժ մըն է: Եւ միւս կողմէն, վարդապետութեան միութիւնը, ըստ նոյն սկզբունքներու ամէն ինչ դատելու սովորութիւնը քննադատութեան կուտայ վեհ, հաստատ և ապահովիչ բան մը»:

France-ն ալ չի կրնար խոստովանիլ իր հիացումը Պրիւնթիէրի քննադատութեան վրայ, և այդ՝ վէճին ստատիկ մէկ պահուն, բանակուական յօդուածի մը մէջ՝ «Մինչ ինք իմ քննադատութիւնս տաղտկալի կը գտնէ, ես իրենինը սքանչելի կը նկատեմ», կը գրէ ան:

Dogmatiste-ներու գրութենական ոգիին արդարութիւն ընելու տպաւորապաշտներուն ճիգը երբեք անտարբեր չգարձներ զիրենք այդ ոգիին անպատեհութիւններուն նկատմամբ: Ընդհակառակը, այնքան աւելի կը ջանան ի յայտ բերել զանոնք որքան կայ աւելի մեծ տարբերութիւն և աւելի անդամանելի անհամաձայնութիւն ընդմէջ իրենց և անոնց հոգեկան կազմուածքին:

Իրենց աչքին, գլխաւոր անպատեհութիւնը գրութենական ոգիին է այն որ, ուրիշ տեսակէտէ մը, կը կազմէ անոր ուժն

ու ներդաշնակութիւնը: Յարակցութիւնը որ ան կը հաստատէ ընդմէջ մասնական տարբեր ճշմարտութեանց և կոտորակային նկատումներու: Որովհետեւ եթէ այս նկատումներուն մէկ հատը միայն սխալ ըլլար պիտի յառաջացնէր բովանդակ կոռուցուածքին աւերումը, համեմաշխական զօրութեամբ որ զայն կը միացնէ միւս բոլոր զաղափարներուն որոնց ամբողջութիւնը կը կազմէ գրութիւնը: Միակ վրիպանք մը կը խարխլէ գրութիւնը: Եւ ո՞րն է գրութիւնը որուն մարդ չգտնէ թաքուն, մահացու ճեղքը:

Տպաւորապաշտները չեն սխալիր բնաւ: Կը սխալին անկասկած, և բաւական յաճախ, վրիպանքը մարդկային է: Բայց որովհետեւ կապ չկայ անոնց յաջորդական կարծիքներուն միջև, որովհետեւ այդ կարծիքները մարմին մը չեն կազմեր, վտանգը մեծ է: Անոնց զրական դատումներուն, յարափոփոխ տպաւորութիւններուն մէջ ճշմարտութիւնը դրացի պիտի ըլլայ վրիպանքին, և սխալ տպաւորութիւն մը պիտի չփոխանցէ իր սխալութիւնը յաջորդ օրուան տպաւորութեան, ինչպէս հարուած չտար նախորդ օրուանին: Արդարեւ, «Մեր վրիպանքները, կը գրէ Lemaître, անհետեւանք են, անոնք իրարու կապուած չեն, մասնաւոր պարագաներու միայն կը վերաբերին. մինչդեռ, եթէ պատահաբար Պր. Պրիւնթիէր սխալէր, սարսափելի պիտի ըլլար այդ . . . իր վրիպանքը . . . պիտի ըլլար անապաւէն, անդաման, պիտի ըլլար ամբողջական և անսրբագրելի, պիտի ըլլար փուլզումը իր անձին»:

Դժուար է անզգայ մնալ ճշգրտութեան այս քննադատութեանց՝ ուղղուած գրութենական ոգիին դէմ որով ամէն dogmatique քննադատութիւն բժաւորուած է ընդհանրապէս: Եւ այդ քննադատութիւնները կ'երեւին աւելի հիմնաւորուած տակաւին, եթէ մարդ նկատէ — պատմականօրէն — յաջորդականութիւնը տարբեր գրութեանց, և տեւողութիւնը, յարաբերաբար զեղջուած, անոնց իւրաքանչիւրին: Ամէն նոր գրութեան դէմ կանխակալուած է մարդ, բաւ է որ ճանչնայ քննադատութեան պատ-

մութիւնը, և յիշէ ձախողանքը յաջորդական փորձերուն այնքան յանդուգն և ուժեղ մտածողներու:

Բայց ահաւասիկ, ի՞նչ հոգ վրիպանքը. «Ճշմարտութիւնները կը մնան»: Ամէն ճիգ դէպի կատարելութիւն, որքան ալ անկատար, կը յառաջացնէ քանի մը օգտակար գիւտեր, գտնել կուտայ նոր տեսակէտ մը, զոր աւելի կանուխ նկատած չլլալուն կը զարմանայ մարդ, և քալլ մը կը յառաջացնէ մարդկային միտքը քաղցրօրէն խորհրդաւոր ճամբուն մէջ գիտութեան: Եւ եթէ այդ է մեր թշուառութիւնը, եթէ տասը վրիպանք փրկագիրն են մէկ ճշմարտութեան, եթէ դրութեանական ոգին, ինչպէս մարդկային ամէն բան, խառն է չարով և բարիով. եթէ, միւս կողմէն, յայտնի է որ այդ ոգին մեզի կը ներշնչէ զգացումը նպատակի մը ընթանալու, և սա միւս զգացումը, անհունապէս թանկ, օգտակար գործունէութեան, և թերեւ առողջարար. եթէ, մէկ բառով, ան միակ բեղուն է, մեր դիրքը անոր նկատմամբ կայանալու չէ՞ աւելի զգայուն ըլլալուն մէջ անոր առաւելութիւններուն քան թէ ուշադիր՝ վեր հանելու անոր անպատեհութիւնները: Եւ համակուելու չն՞ք զողոր երախտագիտութեամբ մը այն մտքերուն հանդէպ, ներամիտի և խիտ, որոնք այնքան արժանաւոր քաջութիւնն ունեցան շինելու, ճշմարտութեան բնակավայր մը մատուցանելու յոյսով, իրենց «գաղափարներու պալատը», նման այնքան ալ պալատներու՝ աւերակներով ծածկուած գետնի մը վրայ:

ԱՄՓՈՓԵՑ

ՊԱՐԳԵՒ ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 15)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

Ս. ԷԶՄԻԱՍԻՆ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ. — Ս. Էջմիածին նշանաւոր վանքը կը գտնուի Այրարատեան նահանգի Արագածոտն գաւառին մէջ, Վաղարշապատ քաղաքին հարաւային կողմը: Եկեղեցին նախապէս կը կոչուէր Կաթողիկէ և Շողակաթ անուններով. — Արէլ Արք. Մխիթարեանց, Կաթողիկէ Մայր Եկեղեցի Վաղարշապատայ, 1875, էջ 9-10:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Ս. Էջմիածնի հիմնարկութիւնը կը վերանայ մինչև Ս. Գ. Լուսաւորիչ: Հայաստանի մէջ կանգուն մնացած հնագոյն շէնքն է Մայր Տաճարը: Հոն է Աթոռը ամենայն Հայոց Հայրապետութեան: Ս. Էջմիածնի մէջ նստած են 14 կաթողիկոսներ, Ս. Գր. Լուսաւորիչէն (302), մինչև Ս. Գրիւս Արահեզացի (478): Մօտ հազարամեայ թափառումներէ յետոյ վերստին հոն փոխադրուած է հայրապետական աթոռը 1441ին, և անկէ ասդին 42 կաթողիկոսներ յաջորդաբար վարած են Հայ Եկեղեցւոյ հովուապետութիւնը: Այդ կաթողիկոսներէն հոս պիտի յիշենք միայն Ժէ. եւ ԺԸ. դարերու պատկանողները, վասնզի գրչագրական աշխատաւորները, զորս պիտի ներկայացնենք ստորև, ապրած են այդ երկու դարերու միջոցին. այսպէս,

1. — Մովսէս Գ. Տաթևացի, 1629-32: Ընդարձակ նորոգութիւններ ըրած է վանքին մէջ և պատած պարիսպով. — Զամբու, էջ 21: Առ. Դաւր. էջ 305-13:

2. — Փիլիպպոս Ա. Աղբակեցի 1632-55: Կարեւոր նորոգութիւններ կը կատարէ: Կը ձեռնարկէ հոյակապ զանգակատան մը շինութեան: Յովհաննավանքի Դպրատունը հոս կը փոխադրէ: Ս. Լուսաւորիչի Աջը Սպահանէն կը վերադարձնէ Էջմիածին. — Զամբու, էջ 22: Առաքել վրդ. Դաւրիժեցիին կը հրամայէ գրել իր դարու ազգային պատմութիւնը. — Առ. Դաւր. էջ 667:

3. — Յակոբ Դ. Զուղայեցի, 1655-80: Զանգակատան շինութիւնը կ'աւարտէ 16

57ին. — Զամբո, էջ 23: Գործի կը մղէ Դաւրիթեցիին որ աւարտէ իր պատմութիւնը. — Առ. Դաւր. էջ 659:

4. — Նդիազար Ա. Այնթապցի, 1681-91: Մայր Տաճարին ներսը և գոլսը զարդարած է զանազան շինութիւններով: Իր ժամանակ մեծ ու փոքր միաբաններու թիւը կը հասնէր հարիւր յիսունի. — Զամբո, էջ 25: Բնաշխ. Բառ. էջ 823:

5. — Նահապետ Ա. Նդիապցի, 1691-1705:

6. — Աղեքսանդր Ա. Զուղայեցի, 1706-14:

7. — Աստուածատուր Ա. Համասանցի, 1715-25: Մայր Տաճարին մէջ նորոգութիւններ կը կատարէ և սեղանները գեղեցկապէս կը զարդարէ. — Զամբո, էջ 28:

8. — Կարապետ Բ. Ուլնեցի, 1726-29:

9. — Աբրահամ Բ. Խոտաբեցի, 1730-34: Մայր տաճարը կը ճոխացնէ երկու նորակառոյց սեղաններով և բազմաթիւ պատկերներով և որմանկարներով. — Զամբո, էջ 29-30:

10. — Աբրահամ Կրեւացի, 1734-37: Գրած է իր ժամանակի դէպքերուն պատմութիւնը, տպուած էջմիածին 1870ին:

11. — Ղազար Ա. Զահկեցի, 1737-51: Շինել կուտայ վայելուչ վեհարան մը և ընդարձակ հիւրանոց մը, որ ծանօթ է Ղազարապատ անունով. — Զամբո, էջ 32: Ունի նաև գրաւոր երկեր, որոնց գլխաւորներն են, ա. — Դրախտ Յանկալի, տպ. Պոլիս, 1735: Բ. — Երգարան, տպ. Պոլիս, 1737: Գ. — Գիրք Աղօթից, որ կոչի Աստուածադերս, տպ. էջմիածին, 1742:

12. — Մինաս Ա. Ակնեցի, 1751-53:

13. — Աղեքսանդր Բ. Բիւզանդացի: 1753-55:

14. — Յակոբ Յ. Շամախեցի, 1759-63: Քանի մը տաղեր և ոտանաւորներ գրած է:

15. — Սիմեոն Ա. Երեւանեցի, 1763-80: Շինել տուած է բնակարաններ միաբաններու և վարժարաններ աշակերտներու համար: Հաստատած է տպարան (1771) և թղթատուն (1776): — Արէլ Արք., Կաթ. Մ. Եկեղեցի, էջ 29: Իր օրով էջմիածին մէջ կային, բնիկ և մշտակեաց, հաց ուտող և զգեստ հագնող, հինգ հարիւրէ աւելի անձեր. — Պարտավճար, էջ 262-3: — Ունի բազմաթիւ երկեր, որոնցմէ տըպ-

ուած են էջմիածնի մէջ, ա. — Տօնացոյց, 1774: Բ. — Տաղարան, 1777: Գ. — Պարտավճար, 1779: Եւ դ. — Զամբո, 1873:

Իսկ անտիպ կը մնան, ա. — Լուծմունք Պորփիրի, Արիստոտելի, Դաւթի և Պրոկղի: Բ. — Պարզաբանութիւն Հայ Տոմարի: Գ. — Պատմութիւն ժամանակագրական, Կար. թ. 1701: Եւ դ. — Քարոզգիրք, Կար. թ. 2174:

16. — Ղուկաս Ա. Կարնեցի, 1780-99: Մայր Տաճարի ներքին որմերն ու առաստաղը նկարազարդել կուտայ ձեռամբ Նազալ Յովնաթանի. — Արէլ Արք., Կաթ. Մ. Եկեղեցի, էջ 30-31:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ. — Ս. էջմիածնի վանքին բազմադարեան գոյութեան և բազմադրիւն գործունէութեան մէկ փոքր շրջանը, այսինքն ժէ. — ԺԸ. դարերը միայն կ'ուղենք ներկայացնել այստեղ: Մեր ունեցած նիւթերը թէև թերի են, բայց կըրնան մօտաւոր գաղափար մը տալ մշակութային այն գործունէութեան մասին, որ յիշեալ դարերուն կատարուեցաւ Հայաստանի այդ հինաւուրց մայրավանքին մէջ: Տեղւոյն միաբաններէն շատեր զբաղած են գրաւոր ու մտաւոր աշխատանքներով. ա. նոնցմէ փոքրիկ փունջ մըն է Լոկ' զոր կըրնանք ներկայացնել այստեղ:

Ա. — Մեսրոպ Գրիգ, 1634ին օրինակած է մէկ Քարոզգիրք Գր. Տաթևացոյ. — Կար. թ. 2132:

Բ. — Առաքել Արեղայ, 1637ին օրինակած է Քերականութիւն մը. — Կար. թ. 2266:

Գ. — Սիմէոն Վարդապետ, Ծաղկող եւ Կազմող, 1646ին ծաղկած եւ կազմած է Ստեփանոս Իլովացիէն օրինակուած Յիսուս Որդին. — Շողակաթ, էջ 213:

Դ. — Ստեփանոս Վրդ. Իլովացի, Թարգմանիչ եւ Գրիգ, 1646-մ. 1689. ծընողքը Վարդան և Կատարինէ: Ս. էջմիածնի մէջ օրինակած է

1. — Յիսուս Որդի, 1646ին, զոր 16 տարի յետոյ նուիրած է Իլովայ քաղաքի Ս. Աստուածածին Եկեղեցիին, Կար. թ. 1486: Շողակաթ, էջ 213:

2. — Աւետարան, 1661ին. — Կամենից, էջ 193:

3. — Հոգեբանութիւն, 1668ին: Յիշատակարանին մէջ կ'ըսէ թէ ինքը լատիներէնէ թարգմանած է հայերէնի, նոյն թը-

ուսականին. — Յ. Ջեռ. Խ. Վրդ. Դատեանի, էջ 104 — 5:

Ե. — Ներսէս Քահանայ, 1654 թ. — 64, աշակերտ Ստեփանոս Իւովայեցւոյ. օրինակած է ի Ս. Էջմիածին,

1. — Քերականութիւն, Սիմէոն Զուղայեցւոյ, 1654ին թ. — Կար. թ. 2304:

2. — Յաղագս Երկնային Քահանայապետութեանց, 1662ին. — Կար. թ. 81:

3. — Դիրք Պարապմանց, Կար. թ. 1757:

Զ. — Մարկոս Աբեղայ, 1666ին օրինակած է Աւետարան մը, մահտառի Սարգսի համար. — Հանդ. Ամս. 1929, էջ 210:

Է. — Գրիգոր Գրիչ, 1678 — 90, օրինակած է Էջմիածնի մէջ,

1. — Ժամագիրք, 1678ին. — Կար. թ. 534:

2. — Խորհրդածութիւն Վասն Ուղղափառ Հաւատոյ, Ն. Լամբրոնացւոյ, 1681ին. — Կար. թ. 697:

3. — Խորհրդածութիւն Վասն Ուղղ. Հաւատոյ, Լամբրոնացւոյ, 1690ին. — Կար. թ. 698:

Ը. — Յովսէփ Գրիչ, 1690ին օրինակած է մէկ Դիրք Պիտոյից. — Կար. թ. 1765:

Թ. — Աստուածատուր Աբեղայ, 1696ին օրինակած է Տօնացոյց մը. — Կար. թ. 2029:

Ժ. — Յովհաննէս Վարդապետ, 1705ին օրինակած է,

1. — Ազարանգեղոս. — Կար. թ. 1618:

2. — Պատմութիւն Վարդանանց, Եղիշէի. — Կար. թ. 1618 Գ:

ԺԱ. — Կիրակոս Վրդ. Թալնցի, 1714ին օրինակած է մէկ Ազամգիրք. — Կեղարքունի, էջ 395:

ԺԲ. — Յարութիւն Սարկաւազ, 1723ին օրինակած է մէկ Մաեսոց Ձեռնադրութեան. — Կար. թ. 1043:

ԺԳ. — Յովհանն Աբեղայ, 1730 — 31, օրինակած է,

1. — Պատմութիւն Լեւոնի, Սմբատայ Գունդստապի, 1730ին. — Կար. թ. 1676:

2. — Քարոզգիրք, Յովհ. Որոտնեցւոյ, 1731ին. — Կար. թ. 2153:

ԺԴ. — Յովհաննէս Սարկաւազ, 1738ին օրինակած է,

1. — Մաեսոց Ձեռնադրութեան, Կար. թ. 1022:

2. — Մաեսոց Ձեռնադրութեան, Կար.

թողիկոսի, Եպիսկոպոսի և Օրհնութեան Մեռնի. — Կար. թ. 1062:

ԺԵ. — Մարգար Վրդ. Նախիջեւանցի, Գրիչ, Ծաղկող եւ Կազմող, 1747 — 50, Օրինակած է Ս. Էջմիածնի մէջ,

1. — Մաեսոց Ձեռնադրութեան, 1747ին. — Կար. թ. 1023:

2. — Դիրք Դ. Արիսպագացւոյ, Թրգմ. Ստեփ. Լեհացւոյ, 1750ին. — Տաշ. թ. 290:

ԺԶ. — Մինաս Աբեղայ, 1763ին օրինակած է Պրոկլի Շաղկապաց Մեկնութիւն մը. — Կար. թ. 1823:

ԺԷ. — Յովսէփ Աբեղայ, 1766ին օրինակած է մէկ Քարոզգիրք Սիմէոն Կաթողիկոսի. — Կար. թ. 2194:

ԺԸ. — Վարդան Աբեղայ, 1766 — 96, օրինակած է Ս. Էջմիածնի մէջ,

1. — Յաղագս Երկնային Քահանայապետութեանց, Դ. Արիսպագացւոյ, Թրգմ. Ստեփ. Եպս. Իւովայեցւոյ, 1766ին. — Կար. թ. 71:

2. — Մեկն. Գործոց Առաքելոց, Մատթէոս Վարդապետի, 1766ին. — Կար. թ. 1346:

3. — Մեկն. Յայտնութեան Յովհաննու, Անդրէաս Եպիսկոպոսի, 1766ին. — Կար. թ. 1346 Գ:

4. — Հոգեաց Դիրք, 1767ին. — Կար. թ. 864:

5. — Պրոկլի Աստուածաբանութեան Շաղկապաց Մեկնութիւն, Սիմէոն Եպս. Դառնեցւոյ, 1796ին. — Կար. թ. 1815:

ԺԹ. — Փիլիպպոս Վարդապետ, 1768ին թէ 1777ին, օրինակած է մէկ Մեկն. Շաղկապաց Պրոկլի. — Կար. թ. 1825:

Ի. — Յովհաննէս Վարդապետ, 1770ին օրինակած է Պոքիւրի Ներածութեանց Վերլուծութիւն, Սիմէոն Կաթողիկոսի. — Կար. թ. 1805:

ԻԱ. — Մատթէոս Վարդապետ, 1772ին օրինակած է Պրոկլի Շաղկապաց Մեկնութիւն մը. — Կար. թ. 1830:

ԻԲ. — Խաչատուր Վրդ. Պոլսեցի, 1773ին օրինակած է Մեկն. Մարգարեութեան Եսայայ, Դէորդ Վրդ. Նկեցւոյ (?). — Կար. թ. 1207:

ԻԴ. — Ներսէս Վարդապետ, 1777 — 8ին օրինակած է մէկ Քարոզգիրք Սիմէոն Կաթողիկոսի. — Կար. թ. 2179:

ԼԵՋՈՒՄԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՅԼ ԲՆԻԿՆԵՐԻ ԵՒ ԿՈՎԿԱՍԵԱՆՆԵՐԻ ԱԶԳԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՎՐԱՅ^(*)

Երբ Արմէնները (հայերը) յառաջացան Խաղիա, բնականաբար մի անգամից ամբողջ երկրորդ չլցրեցին, այլ նախ արեւմտեան գաւառները, յետոյ դէպի կենտրոնը և ապա դէպի հիւսիս, հարաւ և արեւելք: Այսպէս հայերը նախ մտան Մոփաց աշխարհը, յետոյ Տուրուբերան, մինչև Վանայ ծովի արեւմտեան եզերքը: Այս տեղից նրանք դիմեցին դէպի հարաւ՝ Աղձնիք և դէպի հիւսիս՝ Այրարատ: Քսենոփոնի ժամանակ (401 թ.) Հայաստանը տարածուած էր վերին երասխից մինչև Բոհտան-սու: Կորդուացիք առանձին ու անկախ ժողովուրդ էին, ինչպէս և Տայեցիք, խաղերը և Փասիանցիք: Ն. Ք. 190 թուին, երբ Զարեհ և Արտաշէս հիմնեցին անկախ հայկական թագաւորութիւն, առաջինը իր իշխանութեան տակ ունէր միայն Մոփքը, Հանձիթը և ուրիշ մի քանի գաւառներ:

(*) Վերցուած՝ մեծանուն հեղինակի «Պատմութիւն Հայ Լեզուի» գործէն (ԼԲ. Գլուխ):

ԻԴ. — Գէորգ Եպս. Կ. Պոլսեցի, 1782-99, օրինակած է ի Ս. Էջմիածին,

1. — Պատմութիւն, Ստեփանոս Ասողկի, 1782ին. — Կար. թ. 1649:

2. — Քարոզգիրք, Մինաս արքեպիսկոպոսի, 1799ին. — Կար. թ. 2202: Արատ, 1893, էջ 356-8:

ԻԵ. — Զաքարիա Աբեղայ, 1790-93, օրինակած է ի Ս. Էջմիածին,

1. — Քարոզգիրք, Սիմէոն կաթողիկոսի, 1790ին. — Կար. թ. 2192:

2. — Արխուսեկի Ստրոգուրեանց վերլուծութիւն, Սիմէոն կաթողիկոսի, 1792-3ին. — Կար. թ. 1906:

Ն. Վ. ԾՈՎԱԿԱՆ

Իսկ Արտաշէս՝ իշխում էր միայն Այրարատի մի մասի վրայ: Սրանից հետեւում է որ հայաշատ վայրերը միայն այս նահանգներն էին: Հիմնուելով Ստրաբոնի տուած տեղեկութեանց վրայ՝ Հիւրթմանը գտնում է որ այդ ժամանակ հոծ հայութիւն կար Այրարատի և Տուրուբերանի մէջ, օտար տարրերով խառն հայութիւն կար Մոփաց և Աղձնեաց մէջ. իսկ Հայաստանի միւս նահանգների բնակչութիւնը բաղկացած էր զանազան օտար տարրերից և հայերը դեռ այդ տեղերը ուղք չէին կոխած: Զարեհ և Արտաշէս ընդարձակում են իրենց երկիրը՝ օտար ազգերից խլելով նոր հողամասեր. այսպէս Մարերից խլեցին Փայտակարանը, Փաւնիտիսը (Սիւնիք) և Վասպուրականը. վրացիներից խլեցին Տայքը, Կղարջքը և Գուգարքը. խալիքներից և Մոսինացիներից խլեցին Կարինն ու Դերջանը, կատաոնացիներից խլեցին Եկեղիքը, իսկ Ասորիներից՝ Տմորիքը: Ուրեմն այդ նահանգների ու գաւառների ժողովուրդները մար, վրացի, խալիք, մոսինացի, կատաոնացի, ասորի և անշուշտ նաև խաղիքներ ևն: Շուտով հայացան Սիւնիքը, Վասպուրականը, Բարձր Հայքը և թերեւս Մոկք. մասամբ և մակերեսութաբար հայացան Կորդուք, Արցախ, Ուտի, Գուգարաց հարաւային մասը և Տայք. իսկ Պարսկահայք և Փայտակարան միշտ օտար մնացին ու բնաւ չհայացան: Մինչև Զ. դար Մոփաց մէջ դեռ մնում են Ուրտացիք, որոնք խօսում են մի առանձին լեզու. մինչև Ժ. դար՝ Ասորիները, Խութեցիք և Սասնեցիք իբրև առանձին ժողովուրդներ ապրում են Հայաստանի հարաւային նահանգներում և ունեն իրենց սեփական լեզուն, իսկ Առանցիք (աղուանական մի ցեղ) Ուտիի մէջ: Այս վերջին նահանգում Թ. դարից յիշուում են Սեւորգիք, որ համարւում են հուսագրական մի ժողովուրդ: Վանայ ծովի արեւելեան կողմում (Մարդաստան գաւառի մէջ) բնակում էին Մարդացիք, որոնք յիշուում են Քսենոփոնի ժամանակ և իրենց գոյութիւնը դեռ շարունակում են ներոնի օրով (54-68): Հերոդոտոս յիշատակում է նաև Սասպիւրացիները (Հայաստանի հիւսիսային կողմում, Սպերի մօտ), Մատիացիները՝ Վանայ և Ուրմիոյ լճերի միջև, և Պակտիացիները՝ Հայաստանի հարաւային կողմում:

Այսպէս ուրեմն Հայաստանի հողի վրայ բնակւում էին բացի խաղիւններից՝ 18 դանազան բնիկ ժողովուրդներ իւրաքանչիւրը իր առանձին ու սեփական լեզուով։ Այդ բոլոր ազգերը կամաց կամաց ձուլուեցան հայոց մէջ և հայերէն լեզուն ընդհանուր դարձաւ Հայաստանի ամէն կողմը։ Ստրաբոն (Ա. դար) ասում է որ իր ժամանակ (այժմ) արդէն բոլոր նուաճուած նահանգները հայախօս էին դարձել (հոստէ պանտաս հոմոգլոտտուս էյնայ)։

Այս բոլոր ազգութիւնները հայանալու և հայախօս դառնալու ժամանակ անշուշտ պահեցին իրենց բնիկ լեզուից որոշ հետքեր։ որոշ բառեր, յատկապէս տեղական նշանակութիւն ունեցող բառերից, ինչպէս բոյսերի անուններ ևն, մտան հայերէն լեզուի մէջ կամ իբրեւ տեղական բարբառային ձեւեր կամ նոյն իսկ կարողացան տարածուել ընդհանուր հայերէնի մէջ։ Չունենալով ոչ մի տեղեկութիւն այդ լեզուների մասին, բնականաբար չենք կարող որոշել նրանց ազդեցութեան չափը։ Այդ լեզուներից փոխառեալ բառերը գրեւորում են հայերէնի չմեկնուած բառերի շարքում։

Սակայն եթէ այս բնիկների լեզուն մեզ ծանօթ է, ընդհակառակը շատ լաւ գիտենք Կովկասեան զանազան ազգերի լեզուները, որոնցից ոմանք նոյնպէս գրեւորում են Հայաստանի նախաբնիկների թւում և յետոյ հայացել են։ Ուստի, բուն նիւթի քննութեան անցնելուց առաջ, տանք մի ընդհանուր տեղեկութիւն Կովկասեան լեզուների վիճակագրութեան եւ նրանց լեզուաբանական ցեղակցութեան մասին։

Կովկասեան լեռնաշղթայի երկու կողմերում խօսւում է 40 լեզու, չհաշուելով հնդեւրոպական ցեղերի լեզուները (ինչպէս՝ ռուս, հայ, օսեթ, թաթերէն, լահ-ճերէն ևն.) և թուրք թաթարական ցեղերի լեզուները (ինչպէս՝ նոզայ, թուրք, թաթար ևն.)։

Այս 40 լեզուները բաժանւում են 2 խմբի։

ա) Հարաւային Կովկասեան լեզուախումբ։
բ) Հիւսիսային Կովկասեան լեզուախումբ։

Հարաւային խումբը պարունակում է հինգ գլխաւոր լեզուներ, որոնք են՝ վրա-ցերէն, ինգելոյ, մինգրելերէն, լազերէն և

սւաններէն։ Հիւսիսային խումբը բաժանւում է երկու ճիւղի. արեւելեան և արեւմտեան։ Արեւելեան ճիւղը, որ կոչւում է նաև չեչենո-լեզգիական, ունի 8 ընտանիք։

1. Չեչենական ընտանիք (չեչէն, բաց կամ թուշ, ինգուշ լեզուները)

2. Աւարո-անգի ընտանիք (աւարե-րէն, անգի, բուլխ, գոգոբերի, կարատա, ալուալ, բագուալ, դինգի, ճամալալ, խվարչի, զիգօ, կապուճի)

3. Լակ կամ կազիկուժուխ

4. Արճի

5. Դարգվա (խիւրքիլի, աքուշա, քայտաղ, կուրաճի)

6. Սամուրեան ընտանիք (քիւրի, աղուլ, թարասարան, ուստուլ, ցախուր, բուզուխ, ջէկ)

7. Ուտի

8. Խինալուզ

Արեւմտեան ճիւղը, որ կոչւում է նաև Աբասո-կերկէտ, պարունակում է՝

1) Ադիգէ (չերքեզերէն, կարարդին)

2) Ուբիխ

3) Ափսազերէն լեզուները։

Այս բոլոր լեզուները որոշ չափով ծանօթ են գիտութեան. հրատարակուած են բառարաններ, քերականութիւններ և զանազան բնագիրներ։ Յատկապէս քննուած են վրացերէնը (իբրև այս բոլորի մէջ ամէնից քաղաքակիրթ ազգի լեզուն), լազերէնը և ափսազերէնը։ Սակայն այնուամենայնիւ դեռ չկան գիտական մեթոդով պատրաստուած ուսումնասիրութիւններ և մենք չգիտենք այս զանազան լեզուների ցեղական կապը։ Ամենից աւելի յայտնի է հարաւային խմբի դրութիւնը. այս խումբը կազմող 5 լեզուները յայտնի կերպով մէկ աղբիւրից են յառաջանում և իրար հետ ունին ճիշտ այն յարաբերութիւնը, ինչ որ օրինակ՝ սեմական լեզուները իրար հետ։ Բայց թէ արդեօք հիւսիսային Կովկասեան լեզուներն էլ բոլորը իրար հետ ցեղակից են, աւելի ևս թէ արդեօք նրանք կապ ունին հարաւային Կովկասեան լեզուների հետ թէ ոչ՝ յայտնի չէ։

Գաղափար տալու համար այս լեզուների յարաբերութեան մասին, դնում ենք այստեղ 1-20 թուականները հինգ գլխաւոր լեզուներով։

վրացերէն	լազերէն	կաբարդին	ուսի	չեչեն
1. էրթի	առ	զզը	սա	ցաա
2. օրի	ժուռ	թու	փա	չիը
3. սամի	չոււմ	ցը	խիբ	չըը
4. օթխի	օթխ	փտլը	բիպ	չիը
5. խութի	խութ	տխու	կիսօ	պխիը
6. էքվսի	անչ	խը	ուկիս	յալիս
7. շվիդի	չքուլթ	բլը	վուդ	վոռհ
8. րվա	օրվօ	յի	մուդ	բառհ
9. ցխրա	չխօրօ	բդու	վույ	խա
10. աթի	ուիթ	պցը	վիծ	իտ
20. օցի	էչ	թոց	դա	տղը

Եթէ հարաւային և հիւսիսային կովկասեան լեզուները տարբեր ճիւղերի են պատկանում, ուրեմն հայերէնի մէջ ունինք երկու տարբեր ներկայացուցիչներ, որովհետեւ հիւսիս – արեւմտեան սահմանում վրացական ժողովուրդներ են, որ հայացել են, իսկ հիւսիս – արեւելեան սահմանում՝ առանցիք այն է ուսէացիք:

Այն բառերը՝ որոնք հասարակաց են հայերէնի և վրացերէնի կամ ուրիշ կովկասեան որևէ մի լեզուի, թուով 900 հատ են: Այս բառերի մի մասը, և անշուշտ մեծ մասը, վրացերէնը և միւս կովկասեան լեզուները փոխ են առել հայերէնից, քանի որ այդ ժողովուրդները պատմական շրջանում ընդհանրապէս գտնուել են հայկական կուլտուրայի և քաղաքական ազդեցութեան տակ: Բայց անուրանալի է՝ որ հնագոյն շրջանում հայերն էլ ունեցել են փոխառութիւններ, ինչպէս յիշեցինք վերելում, թէ վրացերէնից և թէ կովկասեան միւս լեզուներից: Լեզուաբանների գործը պիտի լինի մաղել այդ 900 բառերը, որոշել ու հաստատել թէ զրանցից որոնք փոխառութիւն են հայերէնից վրացերէն և որոնք ընդհակառակը կովկասեաններից անցել են հայերէնի: Այս նպատակին հասնելու համար մենք ունինք հետեւեալ միջոցները.

1. Այն բառերը՝ որոնք հայկական կազմութիւն ունին, օրինակ ածանցուած են որևէ հայերէն մասնիկով կամ ներկայացնում են հայկական մի բարդութիւն, մինչդեռ նրանց արմատը չկայ կովկասեան լեզուների մէջ, բնականաբար փոխառեալ են հայերէնից. — այսպէս վրաց. ցիվիլ «նիւթ»

տարբեր, ցիվիլի «նիւթական» բառերը անշուշտ փոխառեալ են հայերէնից, որովհետեւ նրանց մայրը, որ է ցիվիլ, ունի հայկական կազմութիւն (ցի մասնիկով հիւր արմատից) և այդ հիւր արմատը գոյութիւն չունի վրացերէնում: Նոյնպէս վրաց. մաւփաթլա, ուտ. մաւփաթիլ «չղջիկ» բառերը անշուշտ փոխառեալ են հայերէն մաւփաթիւ համանիշից, որովհետեւ սա զուտ հայկական բարդութիւն է և վրացերէնում կամ ուտիերէնում գոյութիւն չունեն առանձին մաւփ և քիւ արմատները:

2. Այն բառերը՝ որոնց ծագումը գիտենք թէ հնդեւրոպական է, բնականաբար փոխառեալ են հայերէնից և ոչ թէ հակառակը, վրաց. ուրբուրա «խօսակցութիւն», բորբոքի «զայրանալ», հոււի, ումի «հում», վրաց. մխիւ «գորշ», լազ. մղ «միսալ», ուտ. մուղ «մուր», վրաց. ցալի «նաւ» են. փոխառեալ են հայերէնից, որովհետեւ սրանց մայրը (չ. բան, բորբոք, հում, մուխ, ցաւ) հայերէնի հնդեւրոպական բառերից են:

3. Պատահում է որ երբեմն նախորդ երկու պայմանները միանում են մէկ բառի վրայ. այս պարագային հայերէնից փոխառեալ լինելը ապացուցում է կրկնակի փաստով. այսպէս վրաց. հասակի, ասակի «տարիք», «հասակ, բարձրութիւն», ասակովանի «հասակաւոր», ռասակո «անչափահաս» բառերը անշուշտ փոխառեալ են հայերէնից, որովհետեւ նրանց մայրը հասակ, թէ՛ ունի հայկական կազմութիւն (ակ մասնիկով հասանել արմատից) և թէ այդ հաս արմատը հնդեւրոպական ծագում ունի ու չկայ վրացերէնում. — Նոյնպէս վրաց.

սաստիկի «կարծր, անգութ, խիստ» (հմտ. սաստիկի քարի «սաստիկ քամի», բաստիկի կացի «անգութ, դաժան մարդ»), սաստիկորա «կատաղութիւն, բռնութիւն» անշուշտ փոխառեալ են հայերէնից, որովհետեւ նրանց մայրը, սասիկ, թէ ունի հայկական կազմութիւն (իկ մասնիկով սաս արմատից) և թէ այդ սաս արմատը հընդհարդակաւն ծագում ունի:

4. Կան բառեր՝ որոնք զուտ վրացական ծանց են, բայց նրանց արմատը պակասում է վրացերէնում և կայ միայն հայերէնում: Այսպիսի բառերը եթէ նոյն իսկ հայերէնի մէջ իրենց մեկնութիւնը չունենան, դարձեալ փոխառեալ են հայերէնից վրացերէն և ոչ թէ հակառակը: Օրինակ վրաց. մոկրիվե՝ որ նշանակում է «լմբիչ», զուտ վրացական կազմութիւն ունի: Այս լեզուի մէջ մն, մե նախամասնիկը դրուելով արմատի վրայ և բառի վերջում աւելացնելով ե ձայնաւորը, ստանում ենք «արհեստաւոր կամ նոյն գործով զբաղող մարդ»: այսպէս մեծակոտե «պարտիզպան», մենալե «նաւաստի, նաւավար», մեմարգե «աստղագէտ, վհուկ, կախարդ» ու մեքուդե «գղակ կարող» են. են. այս-

պէս էլ մոկրիվե «լմբիչ» բառի արմատն է կուիւ: Արդ՝ այս արմատը չկայ վրացերէնում և միայն հայերէնի մէջ՝ կուիւ ձեւով: Այս հանգամանքը ցոյց է տալիս որ մոկրիվե հայերէնից փոխառեալ (թէ և վրացական մասնիկով ածանցուած) մի բառ է:

Այն բառերը՝ որոնք հայերէնը փոխ է առել ասորերէնից, պահլաւերէնից, երբեմն էլ յունարէնից և միեւնոյն ժամանակ զըտնում են վրացերէնում կամ միւս կովկասեան լեզուներում, անշուշտ փոխառեալ են հայերէնից վրացերէն են, և ոչ թէ ընդհակառակը: Արդարեւ վրացիք և միւս կովկասեան ժողովուրդները չլինելով ուղղակի հարեան ասորիներին, պահլաւներին և մասամբ էլ յոյներին, չէին կարող նրանցից ուղղակի փոխառութիւններ կնքել: Ուստի բնական է ենթադրել որ այդ կարգի փոխառութիւնները հայոց միջոցով անցել են կովկաս: Սրան իբրեւ ապացոյց ծառայում է նաեւ այն հանգամանքը՝ որ այդ կարգի փոխառութիւնները եթէ որոշ ձայնական փոփոխութիւնների ենթարկուել են հայերէնի մէջ, այդ ձայնական փոփոխութիւններով գտնում ենք նաեւ վրացերէնում ևն: Օրինակ՝

զմրուխտ	իրան. զումուրրուֆտ	վրաց. զումուրուխտի
գանձ	պհլ. գանջ	» գանձի
անդամանդ	յն. ադամանտոս	» ադամանտի
անդերձ	պհլ. անդարզ	» անդերձի
բադ են	երր. բադդիմ	» բադենի
բազմակ	ասոր. մազմակ	» բազմակի
հրապարակաւ	պհլ. ֆրավարդակ	» ուրակպարակադ
հրովարտակ	պհլ. ֆրավարտակ	» լոարտակի
հրեայ	ասոր. իհոդայա	» հուրիա

Այս բառերից մի քանիսը շատ բնորոշ են իրենց ձայնափոխութեան տեսակէտով. օրինակ՝ հրեայ < իհոդայա բառի մէջ նախաձայն ի-ի անկումը զուտ հայկական օրէնք է. նոյնիսկ դ-ի ձայնափոխութիւնը. այս ձայնը իրենց լեզուի մէջ չունենալով հայերը դարձնում էին միշտ ր՝ թէ՛ ասորերէն և թէ՛ պահլաւերէն փոխառութեանց մէջ. ինչպէս՝ ապարանք < հպրս. ապադանա, շամփուր ասոր. շապպուտա, սպարապետ հպրս. սպանդապատի ևն. վերջապէս եայ զուտ հայկական մասնիկ է՝ որ փոխանակուել է հայոց մօտ ասորական այլ

մասնիկի հետ (հմտ. քրիստոնեայ, քաղդայ): Այս բոլոր ձեւափոխութիւնները միաժամանակ գտնում ենք վրաց. հուրիա բառի մէջ՝ - Ջմրուխտ < զումուրրուֆտ բառի մէջ ֆ- լւ ձայնափոխութիւնը զուտ հայկական յատկութիւն է. հայերէնը չունենալով ֆ ձայնը՝ պահլաւական փոխառութեանց մէջ s բաղաձայնից առաջ դարձնում էր լւ. ինչպէս պրս. հադարաֆտ > հադարաւուխտ, պրս. զարն-ուֆտա զառնաւուխտ, հրովարտակ և հրապարակ բառերի մէջ ֆր-հր ձայնափոխութիւնը զուտ հայկական է և յատուկ հնագոյն հայե-

րէնի բառերին. վրացերէն բառակազմի և ուրակաբառաւորական ձևերը չէին կարող յառաջանալ, եթէ իրանցից առաջ չլինէին հնա-
խաձայնով սկսող ձևերը. վրացերէն լեզուի ձայնաբանութեան մէջ չկայ մի այնպիսի օրէնք, որով նախաձայն ֆ ջնջուի:

Այս բոլորից պարզ է ուրեմն այն՝ որ ասորական, իրանական և մասամբ էլ յունական փոխառութիւնները հայերէնից անցել են վրաստան և Կովկաս, զոնէ հնագոյն ժամանակներում: Աւելի յետոյ, երբ պարսիկները և յոյները յառաջացան Կովկաս, փոխառութիւնները կարող էին լինել ուղղակի:

5. Վրացական գրականութիւնը սկզբնական շրջանում մեծ չափերով օգտուել է հայ գրականութիւնից. Ս. Գիրքը և ուրիշ զանազան գրուածքներ վրացիները թարգմանել են հայկական օրինակից: Այդ թարգմանութեանց ժամանակ, ինչպէս բնական էր սպասել, այլ և այլ բառեր իբրև պարզ տառադարձութիւն անցել են վրացերէնի: Այս կարգի բառերը, ինչպէս և առհասարակ այն բառերը՝ որոնք վրացական գրականութեան մէջ հազուադէպ գործածութիւն ունին, փոխ առնուած պէտք է լինեն հայերէնից և ոչ թէ ընդհանրապէս:

6. Այն բառերը՝ որոնք հակառակ առաջին պայմանին, ունեն Կովկասեան կազմութիւն, կամ նրանց արմատը կայ վրացերէնում կամ ուրիշ Կովկասեան լեզուներում, բայց չկայ հայերէնում, բնականաբար փոխառեալ են Կովկասեաններից հայերէն: Այսպէս հ. ոչխար բառը իր նմաններն ունի լազ. չխուի, մինգ. օխուրի, վրաց. ցխովարի, ինգիլ. ցխօր հոմանիշների մէջ: Բայց այս բառը հայերէն չէ, այլ փոխառեալ է Կովկասեաններից, քանի որ արմատը չի—ցիս գոյութիւն ունի վրացերէնի մէջ և նշանակում է «կեալ, ապրիլ», այս արմատից են վրաց. ցխովի «շնչաւոր, անասուն», ցխովբա «կեանք, կենսագրութիւն, պատմութիւն», սացխովարի «կենսական, ուտելիք, սնունդ, բնակութիւն» ևն. ըստ այսմ ցխովարի «ոչխար» նշանակում է բուն «կենդանի»:

7. Այն բառերը՝ որոնք հայերէնի մէջ սահմանափակ և միայն տեղական գործածութիւն ունին, մինչդեռ Կովկասականների մէջ աւելի ընդհանուր են, բնականաբար

փոխառեալ են Կովկասեաններից հայերէն և ոչ թէ հակառակը: Այսպէս ծես բառը հայ մատենագրութեան մէջ շատ ուշ ժամանակ միայն գործածուած մի բառ է (առաջին անգամ Ոսկեփոր) և բարդ ու ածանց ձևեր էլ չունի. նոր գրական լեզուն է միայն որ կենդանութիւն տալով նրան, կազմել է զանազան բառեր. ինչպէս՝ ծիսական, ծիսարան, ծիսակատարութիւն, հայծէս, յունածէս ևն: Սրան հակառակ նոյն բառը հին ժամանակից սկսած շատ կենդանի է վրացերէնում, ուր ունի բազմաթիւ ածանցներ. ինչպէս՝ ծեսի «կարգ, բնութեան օրէնք, կարգադրութիւն, կանոն, եկեղեցական ծէս, սովորութիւն, բնութիւն, բարք», ծեսեա «կարգադրել կանոնաւորել, կարգադրել», զածեսեա «կանոն, հաստատութիւն, հրաման, կարգ», զանծեսեա «կարգադրութիւն, հրաման, կարգ», զանծեսեա «կարգադրութիւն, կարգադրել, կանոնաւորել», մոծես «ընկերութիւն, անդամ, քահանայ, արքայ, կրօնաւոր», ուծես «անկարգ, խառնակ, անկանոն», ուծեսոբա «խառնակութիւն, անկարգութիւն»: Այս հանգամանքից հետեւում է որ ծես բառը փոխառեալ է վրացերէնից:

Դժբախտաբար կարելի չէ բոլոր 900 հայ—Կովկասեան բառերը վերոյիշեալ 7 կէտերի համեմատ մեկնաբանել և կան շատ այնպիսի բառեր, որոնց համար կարելի չէ ասել թէ ով է փոխատուն և ով է փոխառուն, զոնէ եթէ ուղենանք վերաբերուել գիտական սկեպտիկ վերաբերմունքով: Այսպէս օրինակ՝ ծայր բառը գտնում ենք նաև վրացերէնի մէջ ծվերի ձևով, բայց վճռել թէ սրանցից որն է փոխառեալ՝ կարելի չէ:

Մի կողմ թողնելով հայերէնից փոխառեալ Կովկասեան բառերի հարցը՝ որ մեր ներկայ նիւթից դուրս է և քննութեան առնելով միայն հայերէնի փոխառեալ բառերը, մենք կը տեսնենք որ այս բառերը բաժանուած են երեք տարբեր խմբի:

1. Այն բառերը՝ որոնք գտնուում են հայերէնի և հիւսիսային Կովկասեան լեզուների մէջ և չկան վրացական խումբի մէջ: Այսպէս օրինակ՝ խոս, որի հետ նոյն են արչ. խոտու. անդ. խորդո, խոտ, խոտտէ «արմատ» ուտ. խօզ, ավար. զուէտ. «ծառ» ուտ. խիւտյ, ցախ. խիւտա «գարի»: Այս

կարգի բառերը հայերէնի այն փոխառութիւններն են՝ որ կատարուել են հիւսիսային կովկասեան լեզուների խմբից:

2. Այն բառերը՝ որոնք գործածական են մեր և, դարի գրականութեան մէջ և գտնուում են նաև վրացական խմբի մէջ ու չկան հիւսիսային կովկասեան լեզուների մէջ. սակայն վրացական խումբի մէջ էլ

ներառւում են թէ առանձնապէս նման են վրացերէնին, այլ աւելի լազերէնի ու մինգրելների: Յայտնի է որ վրացական խմբի լեզուները երկու կարգի են բաժանուում. մի կողմում գտնուում է վրացերէնը, միւս կողմը լազերէնն ու մինգրելերէնը. օրինակ՝ առաջինի ծ, ձ, ց, ձայների դէմ միւսինքնում գտնուում ենք միշտ և, զ, չ, օրինակ՝

վրաց.	ծերի	«ճանճ»	—	լազ.	մճաջի
»	ցա	«երկինք»	—	»	չա
»	ցխրա	«ինք»	—	»	չխօրօ
»	ցրամլէ	«արցունք»	—	»	չէրամուլէ

արդ՝ հայերէն հին փոխառութիւններն էլ ներկայացնում են և, զ, չ և ոչ թէ ծ, ձ, ց. ինչպէս՝ ոչխար լազ. չխուրի, վրաց. ցխովարի, ճանճ, լազ. մճաջի, մենգ. ճանջի, վրաց. ծերի:

Այս նմանութիւններից ի հարկէ պէտք է հետեւեցնել թէ փոխառութեան լազերէնն է կամ մինգրելերէնը. որովհետեւ թէ այս և նման կէտերում լազերէնն ու մինգրելերէնը համապատասխան են հայերէնին, ուրիշ կէտերում էլ չեն. այսպէս հենց վերի ձեւերից հայերէն ոչխար իրապէս ոչ մի լեզուի համապատասխան չէ. նախաձայն ու ձայնաւորը պահպանում է բոլորի մէջ. Նոյնպէս նաևն բառի վերջածայնի դէմ միւսների մէջ գտնուում ենք զ և ոչ և: Հայկական տոմարի 2-րդ և 3-րդ ամիսները (Հոռի, Սահմի) որոնք ձեւացած են վրացական լեզուախմբի 2, 3 թուականներից, իրապէս նման չեն ոչ մէկի հետ. հմմտ. վրաց. օրի, հերի, մինգ. ծերի, ժուրի, ինգ. օր, օօր, սվան. օրի, հերի, յերվի, լազ. ժուր, ձուր, ջուր, «երկու», — վրաց. սամի, ինգ. սամ, մինգր. սումի, չուրի, լազ. սում, չամ, ժում, սվան. սեմի «երեք»:

Թէ առանձնապէս վրացերէնը (գոնէ որոշ դէպքերում) հետևէ հայերէնից՝ ցոյց է տալիս նաևն բառի վրաց. ծերի ձեւը: Վրացերէնի ձայնարանութեան օրէնքներով է համապատասխանում է խմբի միւս լե-

զուների չ, նզ, ձայներին, ինչպէս՝ վրաց. ցվարի — մինգ. ցունջի «ցօղ», վրաց. ձիրի — մինգր. ջինջի «արմատ», վրաց. քմարի, լազ. քոմոչի, մինգր. քոմոնջի «ամուսին» ևն: Որքան հետևէ է ձայնը զ, նզ խմբից, այնքան էլ մօտիկ են լազերէնն ու մինգրելերէնը հայերէնին:

Այս բոլորից հետևում է՝ որ հայերէնի հնագոյն փոխառութեանց իբր աղբիւր ծառայող լեզուներն ոչ միայն վրացերէնը չէ, այլ և մեզ ծանօթ լեզուներից ոչ մէկը չէ. այլ արդի վրացական աշխարհից աւելի հարաւ (Հայաստանին աւելի մօտիկ) գտնուած մի ուրիշ լեզու, որ այժմ կորած է և որի մօտիկ ներկայացուցիչներն են արդի լազերէնն ու մինգրելերէնը: Այդ լեզուն անշուշտ խօսուում էին Գուգարքի և Տայքի նախկին բնիկները:

3. Այն բառերը՝ որոնք գործածուած են մեր գրականութեան մէջ աւելի ուշ ժամանակ և բացառապէս նման են վրացերէնին. օրինակ՝

Ծէս	—	վրաց. ծեսի
Թոկ	—	» Թոկի
բաղինջ	—	» բաղինջո ևն:

Այս կարգի բառերը փոխ առնուած են ուղղակի վրացերէնից (անշուշտ հին փոխառութեան ծանօթ լեզուներն այլ ևս ձուլուած լինելով կամ հայերէնի և կամ վրացերէնի մէջ):

ՊՐՈՖ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

● 3 Մայիս Դշ. — Յետմիջօրէի, ժամը 5-ին, ի զիմաց Գեր. Տեղապահ Նոր՝ Նոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Բէմհանեան ընկերակցութեամբ՝ Նոգ. Տ. Միւռնի Վրդ. Կրճիկեանի, ներկայ գտնուեցաւ Միջ. Կարմիր Խաչի Վարչութեան կողմէ տրուած հրաժեշտի թէյասեղանին, Համբարձման լեռան «Օգոստոս Վիգորի» հիւանդանոցի մէջ:

● 5 Մայիս Ուրբ. — Յետմիջօրէի, ժամը 4-ին, Նոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Բէմհանեան՝ ընկերակցութեամբ Տիար Կարպիս Հինդիեանի, ներկայ գտնուեցաւ տեղւոյ Ֆրանսական Ընդհ. Հիւպատոսի կողմէ տրուած թէյասեղանին, ի պատիւ Լատինաց Ամենապատիւ Պատրիարքին, Ս. Աննայի վանքին մէջ:

● 7 Մայիս Կիր. — Տօն երեւման Ս. Խաչին. Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, Պատարագիչն էր Նոգ. Տ. Գարեգին Արքեպիս Գաղանեան:

● 14 Մայիս Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի մեր վերնատան մատուռին մէջ, Պատարագիչն էր Նոգ. Տ. Յարութիւն Վրդ. Մուշեան:

● 17 Մայիս Դշ. — Յետմիջօրէի, ժամը 1-ին, հոգեշնորհ վարդապետ հայրեր զխաւորութեամբ Նոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Բէմհանեանի, պաշտօնական զննցքով բարձրացան Համբարձման լեռը՝ ժամը 2.30-ին տեղի ունեցաւ Սրբատեղւոյն մեր հանդիսաւոր մուտքը, ապա ժամը 4-ին, երեկոյեան ժամերգութիւնը և վաղուան տօնին նախատօնակը՝ իսկ ժամը 7-ին, «Եկեղեցի», Հրահրութիւն կարգերը ու ապա Համբարձման տօնի առաւօտեան ժամերգութիւնը, որ տեւեց մինչև զիշերային ժամը 11, ժամերգութեանց կը նախագահէր Նոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Բէմհանեան: Արարողութեանց աւարտին՝ Միաբանութիւն և աշակերտութիւն վերադարձան մայրավանք:

● 18 Մայիս Եշ. — Համբարձման Տեառն. առաւօտուն՝ նախազանութեամբ Գեր. Տ. Ռուբէն Ս. Արքեպիս. Մանասեանի, հոգեշնորհ վարդապետ հայրեր Թափօրով բարձրացան Համբարձման լեռ: Սրբատեղւոյն մուտքը եղաւ «Հրաշափառ» ի հանդիսութեամբ, ապա, Սրբափայլի գաւթի հայապատկան վրանամատուռին տակ մատուցուեցաւ հանդիսաւոր Ս. Պատարագը՝ Պատարագիչն էր Գեր. Տ. Ռուբէն Ս. Արքեպիս. Մանասեան: Զառու Աւետարանէն ետք տեղի ունեցաւ Հայրապետական Մաղթանք՝ Հայրապետական Աթոռոյ Սիսէն Ս. Իշմիածին փոխարքութեան տարեդարձին առթիւ: Գարդեց Նոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Արքանան, «Համբարձաւ Աստուած օրհնութեամբ և Տէր մեր ձայնի փողոյ» բնաբանով: Ս. Պատարագէն ետք, կատարուեցաւ «Անդառ-

տան» Համբարձման Սրբատեղւոյն մէջ: Ապա Գեր. Սրբազանը, Միաբանութիւն և ժողովուրդ վերադարձան մայրավանք հանդիսական զննցքով:

● 20 Մայիս Եր. — Երեկոյեան ժամերգութիւնը և վաղուան տօնին նախատօնակը պաշտուեցան Ս. Հրեշտակապետաց Եկեղեցւոյն մէջ, նախազանութեամբ Գեր. Տ. Ռուբէն Ս. Արքեպիս. Մանասեանի:

● 21 Մայիս Կիր. — Երեկոյն Մաղկազարդ. առաւօտեան ժամերգութիւնն ու Ս. Պատարագը մատուցուեցան Ս. Հրեշտակապետաց Եկեղեցւոյն մէջ, Պատարագիչն էր Նոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Արքանան:

● 22 Մայիս Բշ. — Առաւօտեան ժամը 8-ին Գեր. Տ. Ռուբէն Ս. Արքեպիս. Մանասեան մեկնեցաւ Ս. Աթոռէն զէպի Պաղատոս:

● 24 Մայիս Դշ. — Առաւօտեան ժամը 10-ին Նոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Բէմհանեան ընկերակցութեամբ Աւագ Թարգման Նոգ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Ասլանեանի և Արեւելեան Յորդանանի հոգեւոր հովիւ՝ Նոգ. Տ. Կորիւն Վրդ. Մանուէլեանի ներկայ գտնուեցան Ամանի օղակայանին մէջ տրուած «Բանակի Օր»-ուան հանդիսութեանց և զինուորական տողանցքին, որուն կը նախագահէր Ն. Վ. Ապտալլա Թազաւոր:

— Նոյն օրը, կէսօրին, դարձեալ, ընկերակցութեամբ Նոգ. Տ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Ասլանեանի և Կորիւն Վրդ. Մանուէլեանի ներկայ գտնուեցան հայկերոյթի սեղանի մը, տրուած Պաշտպանութեան նախարարին կողմէ «Բանակի Օր»-ուան առթիւ, Ամանի բանակատեղիին մէջ, նախազանութեամբ Ն. Վ. Ապտալլա Թազաւորի:

● 25 Մայիս Եշ. — Ն. Վ. Ապտալլա Թազաւորի զանակալութեան և երկրի անկախութեան տարեդարձներուն առթիւ, առաւօտեան ժամը 7.30-ին Գեր. Տ. Սուրէն Վրդ. Բէմհանեան ընկերակցութեամբ Նոգ. Տ. Հայրիկ Վրդ. Ասլանեանի արժանիք (Ամանի) ցացին շնորհաւորելու նորին վեհափառութիւնը:

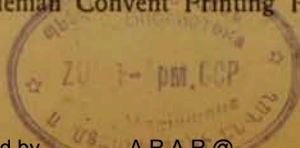
● 27 Մայիս Եր. — Երեկոյեան ժամերգութիւնը և վաղուան տօնին նախատօնակը պաշտուեցան Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, նախազանութեամբ Նոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Բէմհանեանի:

● 28 Մայիս Կիր. — Հոգեպալոս. հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, Պատարագեց և քարոզեց Նոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Բէմհանեան, բնաբան ունենալով «Եւ ես աղաչեցիք զՀայր, և այլ միութարիչ տացէ ձեզ, զի ընդ ձեզ բնակեցի ի յաւիտեան» (Յովհ. ԺԴ. 16): — Յետ Ս. Պատարագի կատարուեցաւ հոգեհանգիստ երանաշնորհ Տ. Կիւրեղ Ս. Պատրիարքի հոգւոյ հանգրտեան համար. ապա պաշտօնական Թափօրով նոյն արարողութիւնը կրկնուեցաւ հանգուեցաւ և սիրելի պատրիարքին շիրմին վրայ, Մայր Տաճարի գաւթին մէջ:

Proprietor - His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem. Armenian Patriarchate, Jerusalem.

Editor - Father Hagop Vartanian. Armenian Convent, Jerusalem.

Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.

ԶԵԿՈՅՑ Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԵԱՆ

Միութեանս կեդր. վարչութեան վերջին ամիսներու գործունէութիւնէն տարեկան կը ներկայացնենք կարգ մը կարեւոր իրողութիւններ, իրենց ձեռնցած հանրային շահեկանութեան համար:

1. — 10.000 ՑՈՒԱՐԻ ՆՈՐ ՕՔՆՈՒԹԻՒՆ ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ

ՀԱՅ ԿՍՐՈՅԵԱԼՆԵՐՈՒՆ

Երեսօղէմի Պատրիարքարանէն մեր Միութեան հասած տեղեկագրերն են. Ս. Յակոբայ վանքը ապաստանած գաղթականներու վիճակին մէջ փոքր բարւոքում մը մատնանիչ ընելով հանգերմ, արտաքին աջակցութեանց պէտքը անհրաժեշտ կը նկատեն՝ կազմակերպուած խնամատարական գործը կարենալ շարունակելու համար: Կեդր. վարչ. փողովը, ներկայացուած կացութիւնը ուսումնասիրելէ վերջ, 10.000 տոլարի նոր նպաստ մը յատկացուց Պաղեստինի Հայ կարօտեալներուն, և այս գումարը Մարտ ամսուն զրկուեցաւ Պատրիարքական Տեղապահ Հոգեջ. Տ. Եղիշէ վրդ. Տէրտէրեանի:

Թէև Պատրիարքարանը օգնութեան խնդրանք ներկայացուցած էր ի հարկին փոխառուութեան ձեւին տակ, յայտնելով թէ իր բոլոր հասութարեր կալուածներուն տիրացած է և իր պարտքը կրնայ վճարել եթէ յառաջիկային անոնց վարձքերէն կուտակուած կարեւոր գումարները գանձէ, բայց կեդր. վարչութիւնը իրր նուէր տուաւ իր նպատեղ, նկատելով որ երբ քնակաւոր պայմանները վերահաստատուին, վանքը նիւթական լայն միջոցներու պէտք պիտի ունենայ՝ իր աւերները դարմանելու և իր հոգեւոր, կրթական ու մշակութային գործունէութեան նախկին թափն ու փայլը տալու համար:

Հ. Բ. Ը. Միութեան կողմէ ցարդ Պաղեստինի հայ աղէտեալներուն ընձեռուած գումար նպաստի գումարն է 40.000 տոլար: Ասկէ դատ, վերջին երկու տարիներու ընթացքին, Մեղքոնեան Հիմնագրամի հաշուոյն և մեր միջոցաւ զրկուած նուէրներու գումարներով, Պատրիարքարան փոխանցած ենք շուրջ 15.000 տոլար:

2. — ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՅԱՏԿԱՑՈՒՄՆԵՐ

Ա. — Միութեանս Եւրոպայի կեդր. Յանձնաժողովին 1950ի ամսվարկը հաւասարակշռելու համար, կեդր. վարչութիւնը անոր տրամադրեց 12.000 տոլար:

Այս գումարին մէջ քաժինները սահմանուած են մեր Միութեան հովանաւորութեան տակ գտնուող Դպրոցասէր Տիկնանց վարժարանին, փարիզի, Մարսէյի և Ֆրանսայի այլ վարչերու 18 հայ դպրոցներուն և Եւրպարեան Մատենադարանին համար: Նոյն վարկին մաս կը կազմէ նաև Հանգս. Խորէն վրդ. Լազարեանի Հիմնադրամին հաշուոյն հրատարակելի հին ձեռագրի մը ծախքը, և յառաջիկային հարկ եղած ծանուցումը պիտի ընենք այդ մասին երբ կարգ մը նախապատրաստական աշխատանքներ վերջանան:

Բ. — Անցեալ տարուան նման այս շրջանին ևս կրթական վարկ մը տրամադրուեցաւ պուրկարահայ դաւաճական այն դպրոցներուն համար, որոնք աւելաւաճելու աշակերտութիւն ունին և այդ պատճառով անոնց ծախքերը չեն հոգացուիր պետութեան կողմէ: Այս դպրոցները կը գրտնուին Խաքոյի, Սիւրբի, Սթարա Զակորայի և Փաղարճըզի մէջ: Անոնց պիւտէէին համար նախատեսուած 220.000 լէվայի գումարը տրամադրուեցաւ Միութեանս Փոլսի վիճակաւ աւագ Մասնաճիւղին:

Գ. — Յունաստանի մէջ մեր կրթական գործին և խնամատարական ձեռնարկներուն համար արդէն սահմանուած 13.000 տոլարի վարկէն դատ կեդր. վարչութիւնը այս ամսու ևս տկարակաղմ աշակերտներու օգափոխութեան համար յատկացուց 1500 տոլար, ինչպէս որ ըրած էր անցեալ տարիներուն:

Դ. — Աթէնքի Ազգ. Առաջնորդարանին կողմէ ներկայացուած խնդրանքի մը ի պատասխան, 1000 տոլարի գումար մը յատկացուցինք չլիզոն քահանայի մը համար, որ պաշտօն պիտի ունենայ Հին Յունաստանի և կղզիներու հեռաւոր վայրերը ցրուած մեր աղագայիցներուն այցելելով անոնց հոգեւոր մատակարարութիւնը կատարելու:

Ե. — Միութեանս հովանաւորութեան ներքին գտնուող Աթէնքի ԱՐԱՐԱՏ Մշակութային և Մարդկան Միութեան տրամադրեցինք 350 տոլար, իր սեփական ակումբին և գրադարանին համար:

Զ. — 1000 տոլար նուիրատուութիւն մը ըրինք Լիրանանի ԹԻՉՆՈՅ ԲՈՅՆ Որբանոցին, ուր 122 անտիրական հայ մանուկներ կը խնամուին Տանըմարքացի երկու անձնուէր քոյրերու-ձայքերով:

Ա. — Իր խնամատարական ձեռնարկներէն անկախաբար, Միութիւնս իր հոգածութեան տարակայ ըրած է արտասահմանի գանազան երկիրներու մէջ գտնուող աննեցուկ կարօտեալները, և ուստեսողէն, հաղաւտեղէն, զեղբայրի կամ զբաժան ասաքումներով օգնած է անոնց։ Այս նպատակով 1949 տարեշրջանին ձախառած գումարն է 8260 տոլար։

Բ. — Կեդր. վարչութեան մէկ որոշման համաձայն, Միութեանս Տիկնանց Ընկերային Ծառայութեան Յանձնարարներն պաշտօն տրուած է օգնելու Եւրոպայէն Միացեալ Նահանգները ներգաղթող հայ տարագիրներէն անոնց՝ օրոնք նիւթական ախպրութեան կր կարօտին։ Այս պատեհութեամբ աւելորդ շէնք նկատելի չիլատակել թէ, պատերազմի վախճանէն ի վեր, նախկին Թըշ-Նամի երկիրները գտնուող գաղթականներուն 9500 տոլարի օգնութիւն մը ընծայած է մեր Միութիւնը, պարէնի ու հաղաւտեղէն ծրարներով և այլ ձևերով։

ԴԻԻԱՆ ԿԵԴՐ. ՎԱՐՁ. ԺՈՂՈՎԻ

Նիւ-Եարք, 20 Ապրիլ 1950

ԵՐԵՍՆԱՄԵԱՅ ՅՈՔԵԼԻՆԱԿԱՆ ՏՕՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ

ՈՒՍՈՒՑԶԱՊԵՏ ԵՒ ՏՆՕՐԷՆ ՏԻԱՐ ԳՐԻԳՈՐ ՊՕՂԱՐԵԱՆԻ

ՀԱԼԷՊ

Այնրապի Կրթափրաց Միութեան (նիմնեալ 1924ին Հալէպ) Խնամակալութիւնն ու իր վարժարանի օրջանաւարտները որոշեցին երեսնամեայ Յոբելեանը օգնել Կրթափրաց վարժարաններու վաստակաւոր Տնօրէն եւ կրթական մեալ Տիար Գրիգոր Պօղարեանի։

Այս առիւ կազմուած Յոբելիական Կեդր. Յանձնախումբս պիտի ընդունի կամաւոր նուիրատուութիւններ ամէն անոնցմէ, որոնք իրեն առակերտած են եւ կամ կ'ուզեն գնահատել երկար տարիներու բազմավաստակ կրթական մեալ մը։

Նստերենեւ գոյանալիք հասոյքը Յոբելեարին վառափութի իսկ պիտի յաւկացուի Կրթափրաց վարժարանի պատմութեան հրատարակութեան Ֆոնտին։ Դրամական առաքումները կը խնդուի ընել Յոբ. Կեդր. Յանձնախումբի Գանձապան Տիար Գրիգոր Ասուրեանին, Փոստարկի թիւ 285, Հալէպ, Սուրիա։

Յոբելիական հանդիսութիւնը պիտի կատարուի Հալէպի մէջ, Երեւոյթի, 25 Յուլիս 1950, երեկոյեան ժամը 8-ին, Հ. Բ. Ը. Միութեան Տան մէջ, Պարոն պուրջայ։

ՅՈՔԵԼԻՆԱԿԱՆ ԿԵԴՐ. ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ

Հալէպ, 1 Յուլիս 1950

1950-ի "ՍԻՈՆ" ԿԸ ՆՈՒԻՐԷ

Մեր Շաւարե Սեւոյեան (Ֆրանսայէն)՝ Պր. Յ. Գուլումեանին (Ամերիկա)։

Փոքրիկն Հրայր Սայեան վասն բարգաւանման Սիոն-ի կը նուիրէ 1 ոսկի։